

*ROZI*²⁰¹⁹
izvještaj

*Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava
LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini*

Rozi izvještaj 2019.

Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava
LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2019.

Edicija *Ljudska prava* Sarajevskog otvorenog centra
Broj publikacije: 67

Naslov: Rozi izvještaj 2019.
Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava
LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini

Autori_ce i priređivači_ce: Amina Dizdar, Delila Hasanbegović, Liam Isić,
Darko Pandurević, Jozo Blažević, Lejla Huremović

Urednice: Emina Bošnjak i Vladana Vasić

Lektura i korektura: Sandra Zlotrg

Prelom i dizajn: Feđa Bobić

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njenih dijelova poželjno je, uz obavezno prethodno pismeno informisanje izdavača na mail: office@soc.ba.

Izvještaj pokriva period od 1.1.2018. do 31.12.2018. godine, osim za podatke za koje je naglašeno za koji su period prikupljeni.

Publikacija je rezultat rada na ljudskim pravima LGBTI osoba u okviru različitih projekata Sarajevskog otvorenog centra, koje su podržali: Švedska međunarodna razvojna agencija (SIDA), Fond otvoreno društvo BiH, Njemačka ambasada u BiH, Schüler Helfen Leben, ILGA Europe, CARE International, Heinrich Böll Stiftung – Ured za BiH, FOSI.

Publikacija je izrađena u okviru projekta koji finansira Švedska međunarodna razvojna agencija (SIDA). Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost izdavača i ni na koji način ne odražava stavove donatora.

ISSN 2303-5552

ROZI IZVJEŠTAJ 2019.

GODIŠNJI IZVJEŠTAJ O STANJU LJUDSKIH PRAVA
LGBTI OSOBA U BOSNI I HERCEGOVINI

SARAJEVO, 2019.

Zahvala

Ovaj izvještaj rezultat je rada članova_ica tima i volontera_ki Sarajevskog otvorenog centra, ali nikad ne bi nastao da nije bilo i fenomenalnih ljudi i institucija koje saraduju s nama, kao i onih koji nas prijateljski podržavaju. Stoga se iskreno i ove, kao i prošlih godina, zahvaljujemo prijateljima i prijateljicama, članovima i članicama naših porodica, vanjskim saradnicima i saradnicama, aktivistkinjama i aktivistima, političarkama i političarima iz cijele BiH, partnerskim organizacijama u BiH i regiji, institucijama, izdavačima, dostavljačima_icama raznih usluga, donatorima_kama i svim divnim ljudima i organizacijama koje doprinose našem radu i uspjesima.

SADRŽAJ

SPISAK SKRAĆENICA	7
NEGATIVNE PRAKSE I KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA	9
Neusvajanje Akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba	9
Kršenje slobode okupljanja u Kantonu Sarajevo	9
Nasilje u porodici i međuvršnjačko nasilje	10
DOBRE PRAKSE	12
Saradnja s Policijskom akademijom Federacije Bosne i Hercegovine	12
Nastavak saradnje s Ministarstvom rada, socijalne politike, raseljenih lica i izbjeglica Kantona Sarajevo	13
Proaktivno djelovanje Vlade Federacije Bosne i Hercegovine	13
PRIORITETNE MJERE KOJE SE TREBAJU PODUZETI	14
Usvajanje Akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini	14
Zakon(i) o životnim zajednicama osoba istog spola	14
Sloboda okupljanja LGBTI osoba	15
I RAVNOPRAVNOST I SUZBIJANJE DISKRIMINACIJE	16
Međunarodni pravni standardi i obaveze Bosne i Hercegovine	16
Domaći pravni okvir	17
Institucionalno djelovanje za zaštitu od diskriminacije	17
Javne politike za suzbijanje diskriminacije LGBTI osoba	19
Dokumentovani slučajevi	20
Smjernice za djelovanje	22
II KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE I POTICANJE NA MRŽNJU	23
Pravni okvir	23
Institucionalno djelovanje	24
Dokumentovani slučajevi	24
Smjernice za djelovanje	27
III SLOBODA OKUPLJANJA	28
Pravni okvir kao prepreka ostvarenju prava na slobodu okupljanja	28
Dokumentovani slučajevi	29
Smjernice za djelovanje	30

IV PORODIČNI ŽIVOT I ISTOSPOLNE ŽIVOTNE ZAJEDNICE	32
Pravni okvir	32
Dokumentovani slučajevi	33
Smjernice za djelovanje	34
V PRAVA TRANSRODNIH OSOBA	35
Pravni okvir	35
Društvena stvarnost	35
Dokumentovani slučajevi	38
Smjernice za djelovanje	38
VI LJUDSKA PRAVA INTERSPOLNIH OSOBA	39
Pravni okvir	39
Društvena stvarnost	39
Smjernice za djelovanje	40
VII AZIL	41
Pravni okvir	41
Dokumentovani slučajevi	41
Smjernice za djelovanje	42
VIII MEDIJI	43
Pravni okvir	43
Analiza medijskog izvještavanja	43
Smjernice za djelovanje	44
IX OPŠTI IZBORI 2018.	45
RJEČNIK LGBTI POJMOVA	46
DODATAK	50
Politički sistem Bosne i Hercegovine	50
Tabelarni prikaz provođenja preporuka Specijalnog izvještaja o stanju prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine	53
O Sarajevskom otvorenom centru	56
Urednice	57
Autori_ce	57

SPISAK SKRAĆENICA

ALU	Akademija likovnih umjetnosti
ARS BiH	Agencija za ravnopravnost spolova BiH
BiH	Bosna i Hercegovina
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama
CEST FBIH	Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine
FBIH	Federacija Bosne i Hercegovine
GAP	Gender akcioni plan
GC FBiH	Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine
GC RS	Gender centar Republike Srpske
ICCPR	Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima Ujedinjenih nacija
ICESCR	Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima Ujedinjenih nacija
LGBTI	lezbejke, gej, biseksualne, transrodne i inter spolne osobe
MLJPI BiH	Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine
MP FBiH	Ministarstvo pravde Federacije Bosne i Hercegovine
MS KS	Ministarstvo saobraćaja Kantona Sarajevo
MUP	Ministarstvo unutrašnjih poslova
MUP KS	Ministarstvo unutrašnjih poslova Kantona Sarajevo
MRSRI KS	Ministarstvo za rad, socijalnu politiku, raseljena lica i izbjeglice Kantona Sarajevo
PA FBiH	Policijska akademija Federacije Bosne i Hercegovine
SOC	Sarajevski otvoreni centar
SORI	seksualna orijentacija i rodni identitet
SORISK	seksualna orijentacija, rodni identitet i spolne karakteristike
RS	Republika Srpska
RTV	radiotelevizijski
UDHR	Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija
ZoJRM	zakoni o javnom redu i miru
ZORS	Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine
ZZD	Zakon o zabrani diskriminacije

NEGATIVNE PRAKSE I KRŠENJA LJUDSKIH PRAVA

Neusvajanje Akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine je tokom 2017. godine izradilo i uputilo Nacrt akcionog plana za ravnopravnost LGBTI (lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interspolnih) osoba u Bosni i Hercegovini 2018–2020. entitetskim vladama. Akcioni plan prati strukturu preporuka Odbora ministara Vijeća Evrope državama članicama vezano za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta te sadrži pregled stanja, neophodne mjere i očekivane rezultate.

Vlada Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH) je na sjednici održanoj u septembru 2018. dala pozitivno mišljenje na upućeni Nacrt navodeći da su potrebne određene korekcije koje se odnose na finansijski okvir, metodologiju vrednovanja realizovanih aktivnosti te uključivanje pojedinih državnih subjekata, kao što je to bio slučaj sa Centrom za edukaciju sudija i tužilaca Federacije Bosne i Hercegovine (CEST FBiH). Može se zaključiti da u FBiH blagi napredak na ovom polju jeste postignut, uz napomenu da nije izvjesno kada će doći do usvajanja s obzirom na to da nisu poduzete nikakve daljnje mjere te da se trenutno formira nova vlada FBiH.

Vlada Republike Srpske (RS) očitovala se negativno o predloženom Nacrtu, navodeći kao razlog neprovođenje javnih konsultacija s nadležnim institucijama RS prilikom izrade.

Do momenta pisanja izvještaja Vlada Brčko distrikta nije se očitovala o Nacrtu akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba.

Kršenje slobode okupljanja u Kantonu Sarajevo

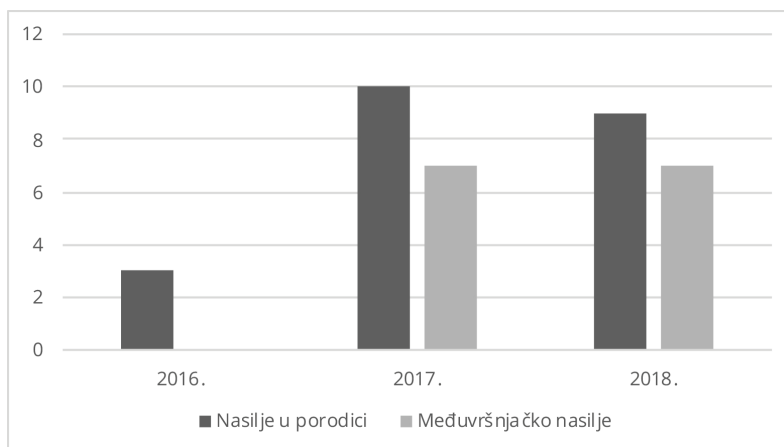
U 2018. godini pokazalo se da primjena Zakona o privremenom korištenju javnih površina na području Kantona Sarajevo na neprofitna okupljanja građana predstavlja novu barijeru zaštiti slobode okupljanja. Naime, ovaj Zakon kao preduslov za održavanje mirnog okupljanja predviđa dobijanje saglasnosti opštine u kojoj se okupljanje održava, kao i institucije/pravnog lica koje ima pravo korištenja ili se nalazi na javnom prostoru. To omogućava institucijama i licima koja nisu ovlaštena za procjenu rizičnosti okupljanja i zaštitu slobode okupljanja da diskriminišu i spriječe javna okupljanja građana_ki prema vlastitim stereotipnim preubjeđenjima bez ikakvog mehanizma žalbe ili kontrole.

Ova administrativna procedura tokom 2018. godine dva puta je korištena da bi se LGBTI osobama uskratilo pravo na slobodu okupljanja. U martu 2018. godine povodom Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba Sarajevskom otvorenom centru (SOC) saglasnost za ovakvo okupljanje uskratili su i BBI centar i Narodno pozorište što je *de facto* dovelo do neodržavanja samog okupljanja. Razlozi odbijanja oba puta bili su neslaganje s naporima organizatora da ukaže na kršenja ljudskih prava LGBTI osoba i neophodnost unapređenja i inkluzije ove marginalizirane grupe u bh. društvu.

Nasilje u porodici i međuvršnjačko nasilje

Unatrag par godina, kao posebno zabrinjavajuće tendencije primijećene su porast nasilja u porodici, izražavanje homofobije i transfobije i međuvršnjačko nasilje u obrazovnim institucijama. Nedovoljna stopa prijavljivanja ovog nasilja nadležnim institucijama, ali i njihov neadekvatan odgovor pri sankcioniranju počinitelja, ki dovodi do nastavka ovih trendova.

SOC je od 2016. godine do kraja 2018. godine dokumentirao ukupno 36 slučajeva nasilja u porodici i međuvršnjačkog nasilja u obrazovnim institucijama. Od ukupnog broja dokumentovanih slučajeva, 22 su slučajevi nasilja u porodici, dok je 14 slučajeva međuvršnjačkog nasilja.

Grafikon 1. Podaci Sarajevskog otvorenog centra o slučajevima nasilja u porodici i međuvršnjačkog nasilja nad LGBTI osobama

Godine 2016. zabilježen je više od dvostruko manji broj slučajeva nasilja u porodici u odnosu na 2017. i 2018. godinu, dok je za period 2017. i 2018. godine zabilježen skoro isti broj slučajeva nasilja u porodici i međuvršnjačkog nasilja, a ipak dosta veći u odnosu na 2016. godinu.

Potrebno je naglasiti da žrtve (LGBTI osobe) i dalje zbog straha ne prijavljuju nasilje kojem su izložene. Razlozi su nepovjerenje u službene osobe, njihova nesenzibiliziranost, needuciranost i nedostatak profesionalnog pristupa (postojanje predrasuda) prema LGBTI osobama, kao i činjenica da se prijavljeni slučajevi ne procesuiraju adekvatno, niti se počinitelji ke nasilja sankcioniraju. Također, LGBTI osobe se boje i prisilnog/neželjenog outovanja i posljedica koje ono može izazvati u njihovim porodicama.

DOBRE PRAKSE

Saradnja s Policijskom akademijom Federacije Bosne i Hercegovine

Tokom 2016. godine ostvarena je saradnja s Policijskom akademijom Federacije Bosne i Hercegovine (PA FBiH), što je rezultiralo educiranjem predstavnika_ca PA FBiH o ljudskim pravima LGBTI osoba, s posebnim akcentom na krivična djela počinjena iz mržnje prema LGBTI osobama. Predstavnicima_e PA FBiH 2016. godine su prošli obuku zajedno sa drugim policijskim agencijama Federacije BiH (Federalnim ministarstvom unutrašnjih poslova, Federalnom upravom policije i Direkcijom za koordinaciju policijskih tijela BiH). Nadalje, suradnja sa PA FBiH se nastavila tako da su predstavnici_e Akademije bili uključeni u program Train the Trainer namijenjen policijskim službenicima_ama svih kantonalnih ministarstava unutrašnjih poslova (MUP) FBiH s ciljem da ih se educira o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje prema LGBTI osobama kako bi oni dalje u svojim MUP-ovima mogli prenositi stečeno znanje svojim kolegama_icama kroz permanentne/obavezne edukacije, koje prolaze svi policijski službenici_e unutar jednog MUP-a.

Kao rezultat suradnje ostvarene 2016. godine, početkom 2019. godine Sarajevski otvoreni centar dobio je saglasnost od Federalnog ministarstva unutrašnjih poslova da provede edukaciju kadeta_kinja na PA FBiH o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje. Edukaciju u sklopu redovne nastave u fondu od pedeset nastavnih sati prošli su polaznici_e PA FBiH i za čin osnovnog policajca i za čin mlađeg inspektora. Cilj edukacije je da kadeti_kinje, po završetku Akademije, kada postanu policijski službenici_e, već na samom početku obavljanja svoje profesionalne policijske dužnosti budu upoznati sa tematikom, ali i problematikom krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te da stečena znanja koriste pri rasvjetljavanju ovih krivičnih djela. Nadalje, cilj je senzibilizirati ih za probleme izvedene iz incidenata i krivičnih djela počinjenih iz mržnje, te potrebe da se u potpunosti provede zaštita ljudskih prava, posebno onih ranjivih skupina u BiH.

Nastavak saradnje s Ministarstvom rada, socijalne politike, raseljenih lica i izbjeglica Kantona Sarajevo

Početak septembra 2018. godine, Sarajevski otvoreni centar je izradio model Izvještaja o rodnoj ravnopravnosti i ljudskim pravima žena i LGBTI osoba za Kanton Sarajevo, sa pratećim akcionim planom. Model izvještaja obuhvata zakonsku regulativu i prikaz stanja ljudskih prava LGBTI osoba i žena u različitim oblastima života. Prateći akcioni plan obuhvata mjere čijom bi se implementacijom unaprijedila ljudska prava i položaj žena i LGBTI osoba u Kantonu Sarajevo.

Ovaj izvještaj Sarajevski otvoreni centar izradio je u saradnji s Ministarstvom rada, socijalne politike, raseljenih lica i izbjeglica Kantona Sarajevo (MRSRI KS), Gender centrom Federacije Bosne i Hercegovine (GC FBiH) i drugim organizacijama civilnog društva koje djeluju u ovom Kantonu. Izvještaj će biti predložen kao radni dokument za izradu kantonalnog operativnog plana za provedbu Gender akcionog plana 2018–2022. koji će Vlada Kantona Sarajevo raditi na inicijativu Skupštine Kantona.

Proaktivno djelovanje Vlade Federacije Bosne i Hercegovine

U oktobru 2018. godine, MUP FBiH, suočeno sa zahtjevima istospolnih parova za upisom njihovih istospolnih partnerstava, ali i roditeljstva u matične knjige FBiH, uputilo je mišljenje Vladi s prijedlogom za formiranje radne grupe koja bi bila zadužena za analizu postojećeg pravnog okvira te potrebnih zakonodavnih izmjena za regulisanje pitanja istospolnih partnerstava. Vlada FBiH ovo mišljenje usvojila je u vidu zaključka i za nosioca radne grupe odredila Ministarstvo pravde FBiH (MP FBiH).

Federalni MUP i Vlada FBiH tako su ažurno reagovali na kršenja ljudskih prava LGBTI građana_ki i prepoznali neophodnost regulacije istospolnih partnerstava. Inicijalni kontakti SOC-a s Vladom i MP FBiH upućivali su na spremnost za uključivanje u radnu skupinu pravnih stručnjaka_inja i predstavnika_ca civilnog društva. Trenutno je ovaj proces u zastoju, budući da radna grupa još nije formirana te nije bilo novih aktivnosti Vlade na ovom pitanju od oktobra 2018. godine.

U septembru 2018. godine Vlada FBiH je pozitivnim ocijenila Nacr akcionog plana za ravnopravnost LGBT osoba u BiH 2018–2020. koji je predložilo Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine (MLJPI BiH) (vidjeti poglavlje *Neusvajanje Akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba*).

Navedeni primjeri ukazuju na spremnost Vlade FBiH da ozbiljno počne razmatrati i unapređivati položaj LGBTI osoba u ovom entitetu.

PRIORITETNE MJERE KOJE SE TREBAJU PODUZETI

Usvajanje Akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini

Usvajanje adekvatnog dokumenta u vidu akcionog plana sa pregledom stanja, listom mjera, obaveza i ciljeva svih relevantnih državnih organa jedna je od prioriternih obaveza svih nivoa vlasti, a najviše entitetskih vlada. (Za više o samom akcionom planu pogledati poglavlje *Neusvajanje Akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba.*) Kao takav, ovaj dokument treba da unaprijedi implementaciju postojećeg antidiskriminacijskog okvira kako bi ravnopravnost LGBTI osoba garantovana zakonskim odredbama, deklaracijama i preporukama bila provedena i u stvarnosti.

Zakon(i) o životnim zajednicama osoba istog spola

Zadatak nove izvršne vlasti u FBiH biće ponovno pokretanje već započetog procesa koji će na kraju dovesti do zakonskog rješenja o istospolnim partnerstvima uz obavezno učešće predstavnika_ca civilnog društva u predviđenoj radnoj grupi. Naime, Vlada FBiH je u oktobru 2018. učinila prvi korak ka eliminisanju diskriminacije istospolnih parova kroz odluku o formiranju radne grupe koja će ispitati postojeće zakone i donijeti zaključke o neophodnim zakonskim izmjenama te potrebi donošenja novog zakona. Nakon donošenja odluke o formiranju radne grupe u oktobru 2018. godine nije bilo daljih aktivnosti na ovom polju.

Trenutno važeće zakonodavstvo entiteta BiH ne omogućava istospolnim parovima ostvarivanje socio-ekonomskih prava predviđenih za bračne/vanbračne zajednice u BiH. Ovakva diskriminacija istospolnih parova predstavlja direktno kršenje prava garantovanih Ustavom BiH kao i Evropskom konvencijom za ljudska prava čije odredbe imaju ustavnu snagu u BiH.

Vlasti RS-a i Brčko distrikta, u kojima do sada nije bilo iniciranja ovog pitanja, trebaju što prije započeti proces regulisanja istospolnih partnerstava.

Sloboda okupljanja LGBTI osoba

Neophodno je donijeti zakon o slobodi okupljanja na nivou Federacije BiH, te u zakonima entiteta i Brčko distrikta regulisati da o prijavi skupa može odlučivati samo jedan nadležni organ (organ unutrašnjih poslova). U prijavi koja se podnosi policijskim organima samo treba naznačiti hoće li okupljanje zahvatati i put, kako bi oni mogli uzeti u obzir i ovu okolnost i obavijestiti ministarstva nadležna za saobraćaj. Potom, potrebno je jasno naznačiti da se zakoni/odredbe o privremenom korištenju javnog prostora ne mogu odnositi na mirna okupljanja građana_ki i udruženja građana_ki BiH, te da se ovakva javna okupljanja na javnom prostoru ne mogu uslovljavati saglasnošću institucija/drugih pravnih osoba koje taj javni prostor koriste.

Dodatno opterećenje prilikom organizovanja mirnih okupljanja predstavlja i zakonom nametnuta obaveza organizatoru da, prilikom organizovanja javnih okupljanja, obezbijedi prisustvo vatrogasaca, hitne pomoći i zaštitarske agencije.¹ Takva obaveza predstavlja finansijski teret za organizacije civilnog društva, naročito kada ne uživaju finansijsku podršku države.

---

1 Član 19. Zakona o javnom okupljanju Kantona Sarajevo

I RAVNOPRAVNOST I SUZBIJANJE DISKRIMINACIJE

Međunarodni pravni standardi i obaveze Bosne i Hercegovine

Princip nediskriminacije u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima (UDHR), Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (ICCPR), Međunarodnom paktu o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) Ujedinjenih nacija posredno se odnosi, kao i Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda,² i na LGBTI osobe *drugim statusom* ili otvorenom listom specifičnih karakteristika pojedinaca ili grupe. Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama (CEDAW) posebno je relevantna za zaštitu lezbejki, biseksualnih i transrodnih žena kroz potvrđivanje interseksionalnosti kao osnovnog principa koji diskriminaciju žena na osnovu spola i roda neraskidivo veže, između ostalog, i sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom.

Preporuka Vijeća ministara Vijeća Evrope CM/Rec(2010)51 o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu SORI-ja najkonkretniji je međunarodni dokument koji propisuje mjere za ispitivanje i revidiranje postojećih zakonskih i ostalih mjera, njihovu efikasnu primjenu u borbi protiv diskriminacije, prikupljanje i analiziranje relevantnih podataka o diskriminaciji, osiguravanje da žrtve diskriminacije budu upoznate s pravom na efikasan pravni lijek te da imaju pristup državnim organima, i da mjere borbe protiv diskriminacije uključuju, gdje je potrebno, sankcije za povredu prava i adekvatnu nadoknadu žrtvama diskriminacije. Nabrojani dokumenti zbog svog značaja u pravnom poretku Bosne i Hercegovine i njenog članstva u regionalnim i međunarodnim organizacijama predstavljaju osnovu za izgradnju i izmjene zakonodavstva i javnih politika u BiH, te standard koji bi trebao voditi ravnopravnosti i smanjenju stepena diskriminacije LGBTI osoba u BiH.³

2 Prema članu 2 tačka 2 Ustava Bosne i Hercegovine, prava i slobode predviđene u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njenim protokolima direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju karakter ustavnih normi i prioritet nad svim drugim aktima.

3 Navedeni međunarodni okvir odnosi se i na druge oblasti, te se izričito ne navodi u drugim poglavljima.

Domaći pravni okvir

Seksualna orijentacija, rodni identitet i spolne karakteristike, značajne osnove za LGBTI osobe, nisu uključene u iscrpnu listu karakteristika zaštićenih od diskriminacije u članu 2 Ustava BiH.

Ipak, zabrana diskriminacije LGBTI osoba regulisana je kroz dva systemska zakona: **Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH** (ZORS) iz 2003. godine i **Zakon o zabrani diskriminacije** (ZZD) iz 2009. godine. Dok je Zakon o ravnopravnosti spolova, kojim se zabranjuje diskriminacija na osnovu "spolnog izražavanja i/ili orijentacije", deklarativnog karaktera⁴ u kontekstu zaštite LGBTI osoba od diskriminacije, ZZD nudi sveobuhvatnu zaštitu od diskriminacije u svim oblastima javnog života, uključujući obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo, dostupnost usluga itd. Usvajanjem izmjena i dopuna ZZD-a 2016. godine, **seksualna orijentacija i rodni identitet su terminološki ispravno imenovani, a spolne karakteristike** dodate na listu zaštićenih karakteristika, čime Zakon konačno eksplicitno reguliše zaštitu LGBTI osoba od diskriminacije.

Iako je samim ZZD-om predviđena obaveza da se zakoni na državnom, entitetskom i kantonalnom nivou usklađuju s njim, i dalje veliki broj zakona ne uključuje SORISK kao osnove na kojima je zabranjena diskriminacija. Posebno je zabrinjavajuće, u kontekstu ljudskih prava LGBTI osoba, što se u zakonima u oblasti rada i zapošljavanja, socijalnog i zdravstvenog osiguranja, između ostalih, vrlo često pod zabranom diskriminacije navodi mnogo restriktivnija lista zaštićenih karakteristika nego što je to slučaj u ZZD-u.

Institucionalno djelovanje za zaštitu od diskriminacije

Iako je institucionalni okvir za zaštitu od diskriminacije i dalje izrazito slab, određeni pomaci, nažalost spori, nedovoljni i reaktivni, ostvareni su na polju zaštite LGBTI osoba od diskriminacije.

Agencija za ravnopravnost spolova BiH (ARS BiH) je tokom 2017. godine izradila Nacrt akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba u BiH i poslala ga izvršnim vlastima na usvajanje.⁵ Na ovaj način agencija je

⁴ ZORS, iako spominje "polno izražavanje i/ili orijentaciju", ne uspostavlja mehanizme zaštite LGBTI osoba od nejednakog postupanja, dok ZZD zaštitom od diskriminacije pokriva sve oblasti javnog i neke sfere privatnog života, te definiše i različite oblike diskriminacije, pored jasnog normiranja mehanizama zaštite.

⁵ Za više informacija pogledati naredno poglavlje – Javne politike za suzbijanje diskriminacije

promijenila dosadašnji pristup kada je preporuke za poboljšanje položaja LGBTI osoba inkorporirala u godišnje Gender akcione planove (GAP) koji se šalju na usvajanje vladama. Posljedično, akcioni plan, odnosno set mjera za poboljšanje položaja LGBTI osoba u RS-u nisu uzeti u ozbiljno razmatranje i izvjesno je da neće biti ni usvojeni. U FBiH, nakon pozitivnog mišljenja datog u septembru 2018. godine, i dalje su u procesu usvajanja (vidjeti poglavlje *Javne politike za suzbijanje diskriminacije LGBTI osoba* u nastavku za više informacija). ARS BiH se povodom Međunarodnog dana borbe protiv homofobije i transfobije, 17. maja 2019. oglasila saopštenjem i podrškom kampanji *Podržavam*,⁶ te je podršku dala i najavljenoj prvoj bosanskohercegovačkoj povorci ponosa za 2019. godinu.⁷

GC FBiH i Gender centar Republike Srpske (GC RS) u proteklom periodu nisu imali značajnih aktivnosti kada su u pitanju ljudska prava LGBTI osoba.

Institucija ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine kao krovna institucija za zaštitu od diskriminacije svoje aktivnosti na ovom polju i dalje najviše bazira na reaktivnom pristupu kroz zaprimanje žalbi i izdavanje preporuka za otklanjanje diskriminacije. Preventivne i promotivne aktivnosti i dalje su u drugom planu zbog nedovoljnih kapaciteta same institucije.

Ipak, potrebno je istaknuti saopštenje Institucije ombudsmana 10. oktobra 2018. godine povodom Međunarodnog coming out dana, u kojem se naglašava potreba vlasti za daljnjim aktivnostima ka unapređenju položaja LGBTI osoba, kao i podsjećanje na preporuke iz Specijalnog izvještaja o pravima LGBT osoba u BiH.⁸ Ova simbolična aktivnost veoma je značajna jer je Institucija ombudsmena prvi put promotivno i samostalno reagovala u cilju povećanja vidljivosti i unapređenja prava LGBTI osoba.

Institucija ombudsmana BiH je tokom 2018. godine zaprimila tri žalbe u vezi sa seksualnom orijentacijom i rodnim identitetom. Dvije žalbe je uputio SOC, povodom kršenja prava na slobodu okupljanja na Međunarodni dan vidljivosti trans* osoba⁹ te povodom kršenja prava na slobodu okupljanja povodom događaja 10 godina LGBTI aktivizma.¹⁰ Na osnovu dvije žalbe SOC-a, Institucija ombudsmena je uputila preporuku BBI centru, dok je za drugi slučaj poslala upit Akademiji scenskih umjetnosti da se očituje, ali do danas nije izdata preporuka.

6 <https://arsbih.gov.ba/kampanja-povodom-medjunarodnog-dana-borbe-protiv-homofobije-i-transfobije-podrzavam/>

7 <https://arsbih.gov.ba/saopstenje-povodom-najavljene-bosanskohercegovačke-povorke-ponosa-8-septembra-2019-u-sarajevu/>

8 Institucija ombudsmena za ljudska prava, Saopštenje za javnost – Međunarodni „Coming Out“ dan, URL: <https://ombudsmen.gov.ba/Novost.aspx?newsid=1071&lang=EN>

9 Rozi izvještaj 2017, Sarajevski otvoreni centar, Poglavlje III – Sloboda okupljanja

10 Za više informacija pogledati u ovom izvještaju Poglavlje III – Sloboda okupljanja

Pored ove dvije žalbe, Institucija je zaprimila još jednu žalbu Federalnog MUP-a u vezi sa životnim zajednicama osoba istog spola, te Ministarstvo uputila na Specijalni izvještaj o pravima LGBT osoba u BiH. **Federalno ministarstvo koristilo je Specijalni izvještaj kao osnov za pokretanje inicijative za pravno regulisanje zajednica života istospolnih parova u BiH.**

Ni u jednom od entiteta BiH ne vrše se kontinuirane edukacije predstavnika_ ca pravosuđa s fokusom na ljudska prava LGBTI osoba iako je to jedna od preporuka koju je Institucija ombudsmena navela u svom Specijalnom izvještaju iz 2016. godine.¹¹ Sarajevski otvoreni centar je nastavio praksu održavanja obuke za sudije_tkinje i tužitelje_ice u saradnji sa CEST-om FBiH s fokusom na ljudska prava LGBTI osoba te je u 2018. godini održao jedan trening.

Javne politike za suzbijanje diskriminacije LGBTI osoba

Tokom 2017. godine radna grupa koju je oformila ARS BiH utvrdila je **Nacrt akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini za period 2018–2020.** i uputila ga na usvajanje Vijeću ministara. Nacrt sadrži preporuke Odbora ministara Vijeća Evrope državama članicama o mjerama za suzbijanje diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Vlada FBiH dala je pozitivno mišljenje na utvrđeni Nacrt uz naznake da je neophodno učiniti korekcije koje se odnose na prilagođavanja aktivnosti djelokrugu rada nadležnih nosilaca odgovornosti (npr. navođenje SOC-a kao partnera, a ne nosioca odgovornosti, naznačavanje finansijskog okvira, uključivanja CEST FBiH i dr.).¹² Vlada Republike Srpske očitovala se negativno o predloženom Nacrtu, navodeći kao razlog neprovođenje javnih konsultacija s nadležnim institucijama Republike Srpske prilikom izrade. Do momenta pisanja izvještaja Vlada Brčko distrikta nije se očitovala o Nacrtu akcionog plana za ravnopravnost LGBTI osoba.

Saradnja ostvorena tokom 2017. i 2018. godine sa MRSRI KS, koja je u proteklom izvještajnom periodu rezultirala nizom edukacija socijalnih radnika_ ca, psihologa_inja, psihijatar_a_ica i javnih službenika_ ca u nadležnosti ovog Ministarstva, također je za rezultat imala i izradu Modela izvještaja o provođenju zakonskih propisa o rodnoj ravnopravnosti, socijalnom uključivanju žena i LGBTI osoba u Kantonu Sarajevo. Ovaj izvještaj SOC je izradio u saradnji sa MRSRI KS, GC FBiH i drugim organizacijama civilnog društva koje djeluju u ovom Kantonu. Izvještaj će biti predložen kao radni dokument za

¹¹ Specijalni izvještaj o pravima LGBT osoba u Bosni i Hercegovini, Banja Luka, septembar 2016.
¹² 157. sjednica Vlade FBiH – Saopćenje o radu, 21.9.2018.

izradu kantonalnog operativnog plana za provedbu GAP-a 2018–2022. koji će Vlada Kantona Sarajevo raditi na inicijativu Skupštine Kantona.

Srednjoročni program za suzbijanje diskriminacije i program obuka za promociju i zaštitu ljudskih prava u BiH za period 2017–2022. u nadležnosti MLJPI BiH koji bi trebao sadržati jasne odredbe za zaštitu od diskriminacije na osnovu SORISK-a i dalje nije finaliziran. Prvobitni rok do kraja 2018. godine nije ispoštovan te je novi program predviđen da se završi do kraja 2019. godine prema Prednacrtu plana rada ovog Ministarstva.¹³

Dokumentovani slučajevi

Svaka treća LGBTI osoba u BiH doživjela je diskriminaciju. Ipak, potrebno je imati na umu da se tek manji broj LGBTI osoba outuje širem krugu ljudi, pa se podatak da je 38% osoba potvrdilo kako je doživjelo diskriminaciju u nekoj mjeri može pripisati i tom faktoru, odnosno činjenici da LGBTI osobe uglavnom prikrivaju svoj identitet. Naročito je zabrinjavajući visok udio osoba koje su doživjele diskriminaciju među transrodnim osobama: oko 2/3 transrodnih osoba obuhvaćenih istraživanjem problema i potreba LGBTI zajednice u BiH provedenim 2017. godine doživjelo je neki vid diskriminacije, što potvrđuje naročito ranjiv status ove kategorije i sugerira visok nivo transfobije u društvu. To se u nekoj mjeri može objasniti činjenicom da transrodne osobe teže mogu izbjeći otkrivanje svog identiteta, s obzirom na to da je rodno izražavanje uglavnom vidljivo okolini.¹⁴

SOC je dokumentovao pet slučajeva diskriminacije u 2018. godini. Od pet zabilježenih slučajeva, tri su se odnosila na diskriminaciju na radnom mjestu, jedna na diskriminaciju u upravi (od strane javnih službenika), a jedna na pružanje usluga i pristup dobrima namijenjenim javnosti. Niti jedan slučaj nije prijavljen Instituciji ombudsmena niti su pokrenuti sudski postupci. U sva tri slučaja žrtve su strahovale da prijave počinioc, jedna žrtva je napustila državu, a jedan slučaj je na kraju riješen kroz međusobni dogovor s pružaocem usluga.

Iako podaci sugerišu mali broj slučajeva diskriminacije, nemoguće je izvoditi konačne zaključke na osnovu ovih brojki uzimajući u obzir da je broj LGBTI osoba koje su voljne ulaziti u parnične sporove vrlo mali, što važi i za druge marginalizirane grupe zaštićene ZZD-om.¹⁵

I dalje ne postoji niti jedna pravosnažna sudska presuda kojom je

13 Prednacrt Programa rada Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice za 2019. godinu, URL: <https://ekonsultacije.gov.ba/legislativeactivities/details/7504->

14 Amar Numanić (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

15 Parnice se moraju pokretati samostalno, bez djelovanja institucija po formalnoj dužnosti.

ustanovljena diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta.

Pasivnost pravosuđa te nedostatak proaktivnosti izvršnih tijela u borbi protiv diskriminacije LGBTI osoba rezultirali su nepovjerenjem zajednice u institucije nadležne za zaštitu ljudskih prava (87% ispitanih LGBTI osoba nema povjerenja u pravosuđe), što također utječe na nizak broj prijavljenih slučajeva diskriminacije.¹⁶

Naredna tabela prikazuje slučajeve diskriminacije koje je SOC zabilježio u protekle tri godine. Navedene brojke predstavljaju slučajeve koje je SOC uočio u javnosti ili su ih prijavile LGBTI osobe kroz interni sistem dokumentacije kršenja ljudskih prava LGBTI osoba. Imajući u vidu da je povjerenje LGBTI osoba u institucije i dalje veoma nisko, ne postoji niti jedna sudska presuda u kojoj je utvrđena diskriminacija. Stoga nije moguće iz navedene tabele dati odgovor na kretanje i učestalost diskriminacije kroz godine. Međutim, može se zaključiti da je diskriminacija prisutna i zabilježena u većini oblasti koje zakon spominje.

	2016.	2017.	2018.	UKUPNO
OSNOV ^{17 18}				
Seksualna orijentacija	5	3	4	12
Rodni identitet	1	5	2	8
OBLAST				
Obrazovanje	2	2	0	4
Pristup robama i uslugama	3	0	1	4
Zapošljavanje	0	1	3	4
Zdravstvo	0	2	0	2
Ostalo ¹⁹	0	2	1	3
UKUPNO ZA GODINU	5	7	6	18

Tabela 1. Podaci Sarajevskog otvorenog centra o slučajevima diskriminacije na osnovu SORI

16 Amar Numanović (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

17 Pojedini dokumentovani slučajevi odnose se i na seksualnu orijentaciju i rodni identitet pa je to razlog zašto je broj slučajeva po osnovu veći od cifre ukupnog broja dokumentovanih slučajeva za jednu godinu.

18 Seksualne karakteristike (koje se odnose na interpolne osobe) uvrštene su u ZZD od 2016. ali još nismo zabilježili slučajeve diskriminacije po ovom osnovu.

19 Ova sekcija se odnosi na ostale, različite, Zakonom navedene oblasti kao što su javni organi, oblast stanovanja, socijalne zaštite, dobara i usluga namijenjenih javnosti i javnim mjestima te obavljanja privrednih aktivnosti i javnih usluga.

Smjernice za djelovanje

- Provoditi ZZD izradom i usvajanjem višegodišnjih javnih politika za ravnopravnost LGBTI osoba na državnom, entitetskom i nivou Brčko distrikta, koje bi predviđale konkretne i realistične mjere za ravnopravnost LGBTI osoba;
- Na osnovu preporuka iz Specijalnog izvještaja Institucije ombudsmena unaprijediti zakone i podzakonske akte te prava i potrebe LGBTI osoba uključiti u sve javne politike na svim nivoima vlasti, zaustavljajući tako institucionalno ignorisanje ove marginalizovane grupe;
- Uvesti LGBTI specifične module u obrazovanje budućih sudija_tkinja i tužitelja_ica;
- Pored zakonskih i *policy* rješenja, potrebno je donositi interne akte i razvijati interne mehanizme svih pravnih osoba za rješavanje slučajeva diskriminacije na osnovu SORISK-a.

II KRIVIČNA DJELA POČINJENA IZ MRŽNJE I POTICANJE NA MRŽNJU

Pravni okvir

U julu 2017. godine Narodna skupština Republike Srpske usvojila je Krivični zakonik Republike Srpske kojim je, između ostalog, regulisano krivično djelo **javno izazivanje i podsticanje nasilja i mržnje**, što RS čini prvom administrativnom jedinicom u BiH koja sankcioniše poticanje na mržnju, govor mržnje i nasilje prema LGBTI osobama, ali i drugim marginaliziranim grupama u BiH. Javno izazivanje i podsticanje na nasilje i mržnju tako je zabranjeno na osnovu **“nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualnog opredjeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porijekla ili kakvih drugih osobina.”**

Odredbe kojima se sankcioniše poticanje na mržnju, govor mržnje i nasilje sadržane su i u krivičnim zakonima FBiH i Brčko distrikta, ali su, nažalost, ograničene isključivo na zabranu izazivanja mržnje i poticanja na nasilje na nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj osnovi. Ovakvim zakonskim okvirom nemoguće je sankcionisati poticanje na mržnju i nasilje prema LGBTI osobama koje prevladava na internetskim portalima i društvenim mrežama, a koje nerijetko preraste u diskriminaciju i krivična djela počinjena iz mržnje. Krivični zakoni FBiH i Brčko distrikta, dakle, trebali bi se izmijeniti onako kako je to učinjeno u RS-u.

Sva tri krivična zakona prepoznaju institut krivičnih djela počinjenih iz mržnje (u Brčko distriktu mržnja je definisana kao otežavajuća okolnost izvršenja krivičnih djela), u okviru kojeg pružaju zaštitu LGBTI osobama i drugim marginaliziranim društvenim grupama, te se dopunom djela koja se odnose na mržnju, govor mržnje i nasilje prati volja zakonodavca da sankcioniše i spriječi slična društveno štetna ponašanja.

Pored Krivičnog zakona BiH, Krivičnog zakona FBiH, Krivičnog zakonika RS-a te Krivičnog zakona BD-a BiH, ostali zakoni u kojima su regulirane slične odredbe naročito u vezi izraza i djela koja izazivaju nacionalnu, vjersku ili rasnu mržnju su: zakoni o javnom redu i miru (ZoJRM) RS i BD BiH, kantonalnim ZoJRM u FBiH; Zakon o javnom okupljanju BD BiH; Zakon o radioteleviziji RS i FBiH; Zakon o sprečavanju nereda na sportskim takmičenjima Hercegovačko-neretvanskog kantona.

Institucionalno djelovanje

Policija i pravosuđe i dalje sistematski ne prikupljaju informacije o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu roda, kao i na SORISK osnovama. SOC je početkom 2019. poslao upite svim opštinskim, osnovnim, kantonalnim i okružnim sudovima u BiH u vezi s brojem procesuiranih slučajeva krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu SORI-ja. Prema informacijama iz dobijenih odgovora, nijedan od sudova do sada se nije susreo s ovakvim krivičnim djelima.²⁰

U 2018. godini SOC je održao jedan dvodnevni **trening za sudije_tkinje i tužitelje_ice o diskriminaciji i krivičnim djelima počinjenim iz mržnje prema LGBTI osobama**, te dva dvodnevna **treninga za policijske službenike_ice i tužitelje_ice o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje**. Ove treninge pohađalo je **48 predstavnika_ca policijskih agencija i pravosuđa**.²¹

Dokumentovani slučajevi

SOC je 2018. godine dokumentirao **39 slučajeva govora mržnje i pozivanja na nasilje i mržnju te 33 slučaja krivičnih djela i incidenata motivisanih predrasudama** na osnovu SORI-ja.

Od samog početka 2018. godine, kao posebno zabrinjavajuće tendencije, pojavili su se **porast nasilja u porodici, izražavanje homofobije i transfobije i međuvršnjačko nasilje** u obrazovnim institucijama. Ovi trendovi se, kao i neadekvatan odgovor nadležnih institucija, nažalost nastavljaju i dalje.

Od 33 slučaja, dokumentirana od januara do decembra 2018. godine, **devet je slučajeva nasilja u porodici**, koji su varirali od prijetnji i ucjena, bespravno oduzimanja slobode i zabrana kretanja, nasilja i nanošenja tjelesnih ozljeda, do prisilnog liječenja. Počinitelji_ice u svim ovim slučajevima većinom su bili roditelji ili braća i sestre, uz podršku šire porodice te susjedi.

²⁰ Dopisi su upućeni na 78 sudova u BiH, a 21 sud je dostavio odgovore.

²¹ VSTV BiH je održao radni sastanak sa Sarajevskim otvorenim centrom u 2018. godini radi konsultacija o CMS-u i aktivnostima usmjerenim ka promoviranju i podršci u ostvarenju prava ranjivih grupa, uključujući pripadnike_ce LGBTI zajednice, u kontaktu sa pravosuđem.

Homofobno i transfobno međuvršnjačko nasilje bilo je kontinuirani problem i u 2018. godini (**sedam slučajeva**). Iako su neki slučajevi prijavljeni centrima za socijalni rad, i dalje je evidentan nedostatak konkretnog institucionalnog plana za suzbijanje međuvršnjačkog nasilja i razvijanje inkluzivne i tolerantne obrazovne sredine, koja bi uključivala i LGBTI perspektivu.

Četiri godine nakon napada na festival Merlinka, Općinski sud u Sarajevu donio je **osuđujuću presudu** protiv jedne osobe 9. februara 2018. zbog krivičnog djela nasilničko ponašanje iz člana 362. Krivičnog zakona FBiH. Do trenutka izrade ovog izvještaja nismo dobili potvrdu da li je slučaj kvalifikovan kao krivično djelo počinjeno iz mržnje niti podatak o visini izrečene kazne.

U istraživanju problema i potreba zajednice Sarajevskog otvorenog centra iz 2017. godine, pokazalo se da 60,9% LGBTI osoba strahuje za svoju sigurnost zbog toga što su LGBTI osobe, da se ne osjećaju adekvatno zaštićenima odnosno da im nije osiguran minimum bezbjednosti. Zbog svojih SORISK karakteristika, 25,4% (svaka četvrta osoba) ispitanika_ca istraživanja doživjelo je nasilje.

Dvije trećine ispitanih transrodnih osoba doživjelo je nasilje. Od toga, transfobne komentare primalo je 66,7% ispitanih transrodnih osoba, dok je transfobno verbalno zlostavljanje pretrpjelo 55,6% ispitanih. Naročito je zabrinjavajuće da je seksualno zlostavljanje doživjelo pet od ukupno 18 transrodnih ispitanika_ca.

LGBTI osobe primjenjuju različite strategije izbjegavanja potencijalnih opasnosti iz straha od nasilja: čak 69,4% njih krije svoj LGBTI identitet, oko 55% ih izbjegava neka mjesta jer ih doživljava nesigurnim za LGBTI osobe, dok 19,4% izbjegava masovna okupljanja. Njih 12,5% izbjegavaju šetati sami_e, 7,4% ne koristi javni prevoz, a skoro 7% ispitanika_ca izbjegava izlaske iz kuće iz straha za svoju sigurnost, što može biti okvalifikovano kao ekstremni slučaj samoizolacije usljed straha.

	2016.	2017.	2018.	UKUPNO
OSNOV				
Seksualna orijentacija	13	26	24	63
Rodni identitet	4	3	7	14
SORI ²²	3	2	2	7
UKUPNO	20	31	33	84
TIP KRIVIČNOG DJELA POČINJENOG IZ MRŽNJE				
Nasilje u porodici	3	10	9	22
Međuvršnjačko nasilje	0	7	7	14
Prijetnje	9	10	5	24
Ostalo	8	4	12	24
UKUPNO	20	31	33	84

Tabela 2. Podaci Sarajevskog otvorenog centra o slučajevima krivičnih djela počinjenih iz mržnje na osnovu SORI

GOVOR MRŽNJE	2016.	2017.	2018.	UKUPNO
OSNOV				
Seksualna orijentacija i/ili rodni identitet	2	39	39	80
UKUPNO ZA GODINU	2	39	39	80

Tabela 3. Podaci Sarajevskog otvorenog centra o slučajevima govora mržnje na osnovu SORI

²² Seksualna orijentacija i rodni identitet

Smjernice za djelovanje

- Izmijeniti i dopuniti krivične zakone Federacije BiH i Brčko distrikta, te odredbe o poticanju na mržnju i nasilje proširiti tako da uključuju i SORI kao zaštićene osnove;
- S ciljem borbe protiv homofobije i predrasuda unutar institucija, konstantno educirati i informirati sudije i sutkinje, tužitelje_ice, policijske službenike_ce i državne službenike_ce o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje i poticanju na mržnju i nasilje prema LGBTI osobama;
- Unaprijediti saradnju policije i pravosuđa u procesuiranju krivičnih djela počinjenih iz mržnje nad LGBTI osobama, te sistematski prikupljati podatke o krivičnim djelima počinjenim iz mržnje na osnovu roda, te na SORISK osnovama;
- Uvesti LGBTI inkluzivne module u nastavne planove i programe pravnih fakulteta i policijskih akademija, te u permanentne i specijalističke programe obuke policijskih službenika_ca i ispite za državnu službu;
- Razviti program borbe protiv međuvršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama, koji će obuhvatiti i homofobno i transfobno nasilje, kao i programe promocije tolerancije i stvaranja inkluzivnog obrazovnog sistema;
- Educirati visokoškolsko/akademsko osoblje kako bi se ono senzibiliziralo za rad s LGBTI osobama, te kako bi prepoznalo, osudilo i izbjeglo govor mržnje prema LGBTI osobama.

III SLOBODA OKUPLJANJA

Pravni okvir kao prepreka ostvarenju prava na slobodu okupljanja

Pravo na slobodu okupljanja regulisano je Ustavom BiH, ustavima entiteta i kantona, Statutom Brčko distrikta, zakonima entiteta i kantona, ali i zaštićeno međunarodnim dokumentima koje je BiH ratificirala ili usvojila u svoj pravni sistem, kao što je Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Svi ovi dokumenti garantuju pravo građana_ki u BiH na slobodno okupljanje, koje smije biti ograničeno samo radi zaštite sigurnosti ljudi i imovine.

U 2018. godini pokazalo se da primjena Zakona o privremenom korištenju javnih površina na području Kantona Sarajevo na neprofitna okupljanja građana predstavlja novu barijeru zaštiti slobode okupljanja. Naime, ovaj Zakon kao preduslov za održavanje mirnog okupljanja predviđa dobijanje saglasnosti opštine u kojoj se okupljanje održava, kao i institucije/pravnog lica koje ima pravo korištenja ili se nalazi na javnom prostoru. To omogućava institucijama i licima koja nisu ovlaštena za procjenu rizičnosti okupljanja i zaštitu slobode okupljanja da diskriminišu i spriječe javna okupljanja građana_ki prema vlastitim stereotipnim predubjeđenjima bez ikakvog mehanizma žalbe ili kontrole. Ova administrativna procedura tokom 2018. godine dva puta je korištena da bi se LGBTI osobama u Kantonu Sarajevo uskratilo pravo na slobodu okupljanja. U martu 2018. godine povodom Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba Sarajevskom otvorenom centru saglasnost za ovakvo okupljanje uskratili su i BBI centar i Narodno pozorište, što je *de facto* dovelo do neodržavanja samog okupljanja. Razlozi odbijanja oba puta bili su neslaganje s naporima organizatora da ukaže na kršenja ljudskih prava LGBTI osoba i neophodnost unapređenja i inkluzije ove marginalizirane grupe u bh. društvu.

Trenutno važeći Zakon o javnom okupljanju Kantona Sarajevo, prema tumačenju MUP-a ovog Kantona, obavezuje organizatore javnog okupljanja da unajme i snose troškove zaštitarske agencije što se u prosjeku plaća 20 do 30 KM na sat po zaštitaru_ki, te da se obezbijedi prisustvo hitne pomoći što se plaća 150 KM/sat i pripravnost vatrogasne službe koja se za pojedine slučajeve plaća u iznosu od 170 KM.²³ Uz sve navedeno organizatori moraju obezbijediti i prisustvo vlastitih redara_ki za održavanje reda i mira na skupu. Ovakvi zahtjevi stvaraju nerazumne finansijske i druge poteškoće organizacijama civilnog društva, ali i pojedincima_kama koji organizuju javna okupljanja i utiču na ostvarivanje slobode okupljanja u Kantonu Sarajevo.

²³ U ovom konkretnom slučaju Sarajevski otvoreni centar je platio 170 KM za organiziranje javnog događaja u trajanju od šest sati.

Ustavni sud BiH na sjednici održanoj 19. decembra 2018. usvojio je apelaciju Sarajevskog otvorenog centra i drugih, te donio odluku o dopustivosti i meritumu i potvrdio da su javne vlasti Kantona Sarajevo prekršile pravo na slobodu okupljanja LGBTI osoba ne obezbijedivši sigurnost učesnika_ca na Festivalu Merlinka 2014. godine. Ustavni sud potvrdio je i da su javne vlasti propuštanjem da osiguraju sigurnost učesnika_ca, ali i da provedu temeljnu istragu i sankcionišu počinitelje nasilja prekršile i zabranu podvrgavanja mučenju ili nečovječnom ili ponižavajućem postupanju, tačnije da su omogućile da se desi homofobno i transfobno nasilje na samom Festivalu.

U julu 2017. godine više osoba je podnijelo **zahtjev za zaštitu sloboda i prava pojedinaca Kantonalnom sudu u Sarajevu protiv Ministarstva saobraćaja KS**, a zbog uskraćivanja prava na slobodu okupljanja. SOC se obratio Upravnom odjeljenju Kantonalnog suda KS sa zahtjevom za pristup informacijama o pomenutom slučaju. Naveli su da, nakon izvršene provjere, nije pronađeno da su Sarajevski otvoreni centar ili poimenično navedene osobe podnijeli zahtjev za zaštitu sloboda i prava pojedinaca zajamčenih Ustavom FBiH.

Tokom 2017. i početkom 2018. godine došlo je do kršenja slobode okupljanja LGBTI osoba u Kantonu Sarajevo, što ukazuje na veće sistemske i zakonodavne nedostatke koji se trebaju otkloniti.

Sredinom marta 2018. godine SOC je uputio zahtjev Općini Centar za davanje saglasnosti za održavanje događaja povodom Međunarodnog dana vidljivosti trans osoba, a za mjesto događaja je predviđen plato ispred BBI centra, nakon što je Narodno pozorište odbilo dati saglasnost. S obzirom da dio platoa pripada Općini, a dio BBI centru, bilo je neophodno dobiti saglasnost i BBI centra. Direktor ovog privrednog društva odbio je dati svoju saglasnost navodeći da je za taj datum već zakazan jedan događaj te da ne mogu dopustiti da se na platou održava događaj visokog rizika, kao i da se vlasnici poslovnica protive takvim događajima. SOC je uputio dopise svim poslovnicama u BBI centru, no samo nekoliko njih je odgovorilo, i to da nisu bili obaviješteni o održavanju bilo kakvog događaja te da ne bi imali ništa protiv. SOC je uputio žalbe Instituciji ombudsmena na odluke Narodnog pozorišta i BBI centra pozivajući je da izda preporuke kojima će ukazati na štetnost ovakve prakse.²⁴

²⁴ Rozi izvještaj 2018.

U septembru 2018. godine dešava se drugi slučaj kršenja prava na slobodu okupljanja. Naime, deset godina nakon održavanja QSF-a, SOC je planirao organizovati događaj koji će obilježiti 10 godina aktivizma u oblasti borbe za ljudska prava LGBTI osoba. Planirano je otvaranje događaja izložbom queer umjetnika_ca, a za mjesto održavanja izložbe odabrana je Akademija likovnih umjetnosti (ALU). U komunikaciji sa zamjenikom dekanese ALU odgovoreno je da je prostor galerije raspoloživ za navedeni datum, te da će biti ustupljen na korištenje pod uslovom da SOC angažuje zaštitare. Prilikom organizovanja javnih događaja, SOC uvijek angažuje zaštitarsku agenciju, a događajima prisustvuju i predstavnici MUP-a, tako da nije bilo nikakvih prepreka za realizaciju dogovora. Tri dana nakon postignutog dogovora, SOC je obaviješten da ipak neće moći da izađu u susret u pogledu iznajmljivanja prostora. Traženo je obrazloženje ove odluke u nastojanju da se otkloni sumnja da se radi o diskriminaciji LGBTI osoba i udruženja koja se bave pravima i zaštitom LGBTI osoba, no odgovor nikad nije stigao. Zbog svega navedenog, SOC je uputio žalbu Instituciji ombudsmena za ljudska prava BiH, pozivajući se na član 2, stav 1 Zakona o zabrani diskriminacije. Osim obavještenja o zaprimljenosti žalbe, druge informacije nisu pružene.

Smjernice za djelovanje

- Donijeti jedinstven zakon na nivou Federacije BiH koji reguliše oblast javnog okupljanja jednako za sve kantone jer za to ne postoje ustavne prepreke, te harmonizovati rješenja na svim nivoima vlasti kako bi se svima osiguralo jednako uživanje ustavnog prava na teritoriji cijele BiH. Jedinstveni zakon na nivou Federacije trebao bi sadržavati sljedeća rješenja, odnosno morao bi počivati na ovim principima:
  1. Zakon mora počivati na obavezi vlasti da zaštiti sve vrste okupljanja, dok god su one mirnog karaktera, i na principu proporcionalnosti koji bi se trebao dalje normirati tako da svako ograničenje ili zabrana okupljanja budu srazmjerni i utemeljeni na valjanim i opravdanim osnovama – npr. posebno to vezati za lokacijska ograničenja/zabrane, uz generalnu odredbu koja daje mogućnost zabrane samo na onim mjestima koja predstavljaju stvarnu i neposrednu opasnost po zdravlje i bezbjednost većeg broja osoba i imovine, uz poštovanje principa proporcionalnosti;

2. Predvidjeti da su zabrane okupljanja moguće u strogo limitiranom broju slučajeva, tj. samo onda kada postoji stvarna opasnost, i izbjeći poimenično navođenje mjesta uz koja su posebno moguće zabrane (dosljedna primjena principa proporcionalnosti);
3. Predvidjeti efikasan i djelotvoran postupak pravne zaštite koji će omogućiti preispitivanje odluke kojom se zabranjuje javno okupljanje, naročito u odgovarajućem sudskom postupku koji mora biti hitnog karaktera;
4. Predvidjeti da se javna okupljanja prijavljuju isključivo organima unutrašnjih poslova, kako bi se pojednostavila procedura prijave skupova i napustio mehanizam traženja prethodnog odobrenja od drugih nadležnih organa u situacijama kada okupljanje zahvata površinu puta ili javni prostor ispred institucija/drugih pravnih lica;
5. Jasno definisati da se zakoni/odredbe o privremenom korištenju javnog prostora (npr. Zakon o privremenom korištenju javnih površina na području Kantona Sarajevo) ne mogu odnositi na mirna okupljanja građana_ki i udruženja građana_ki BiH i da se ovakva javna okupljanja na javnom prostoru ne mogu uslovljavati saglasnošću institucija/drugih pravnih lica koja taj javni prostor koriste;
6. Unaprijediti postojeće zakonodavstvo da bi se jasno definisale razlike između zaštite prava na slobodu okupljanja građana i građanki, i komercijalnih javnih skupova i manifestacija; te onemogućilo prebacivanje odgovornosti za osiguravanje događaja s nadležnih institucija unutrašnjih poslova na privatne agencije čiji angažman predstavlja dodatno finansijsko opterećenje organizatorima neprofitnih skupova.

IV PORODIČNI ŽIVOT I ISTOSPOLNE ŽIVOTNE ZAJEDNICE

Pravni okvir

Međusobni odnosi istospolnih partnera i njihove životne zajednice nisu normirane niti u jednoj administrativnoj jedinici u BiH (FBiH, RS, Distrikt Brčko). Na ovaj način LGBTI osobama onemogućeno je da koriste ustavima zagarantovana prava koja se odnose na ličnu slobodu i sigurnost, na privatni i porodični život, odnosno dom, na zasnivanje porodice, zaštitu stečene imovine ili na slobodu kretanja i prebivališta. Obaveza BiH da reguliše istospolne zajednice proizlazi iz njenog članstva u Vijeću Evrope, ali i presuda Evropskog suda za ljudska prava. Više preporuka Vijeća Evrope nalaže da zemlje članice poštuju privatni i porodični život svake osobe i omogućće sklapanje istospolnih građanskih zajednica izjednačavanjem njihovih prava i obaveza minimalno s pravima i obavezama heteroseksualnih vanbračnih parova.

Godine 2018. ostvaren je prvi korak ka regulisanju istospolnih partnerstava u FBiH. Na sjednici Vlade FBiH održanoj u oktobru 2018. godine usvojena je informacija Federalnog MUP-a u kojoj se govori o zahtjevima za upis podataka u matične evidencije koje se odnose na životne zajednice istospolnih parova.^{25 26} Vlada je usvojila prijedlog Federalnog MUP-a za imenovanje interresorne radne grupe koja će analizirati postojeće propise i predložiti nove koje je potrebno donijeti kako bi istospolni parovi iz životne zajednice ostvarivali prava koja proizilaze iz Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i sloboda, a koja postoje za heteroseksualne parove u BiH.

Iako je ova vijest imala veliki odjek u medijima i javnosti, te je za formiranje radne grupe dat prvobitni rok od dvije sedmice, do momenta pisanja ovog izvještaja nisu poduzeti daljnji koraci. SOC kao organizacija sa višegodišnjim iskustvom, znanjem, podacima te kontaktima među stručnjacima i akademskom zajednicom insistirala je da se uključi i doprinese radu same interresorne grupe. Inicijalni kontakti od Federalnog ministarstva pravde bili su pozitivni i obećavajući kada je u pitanju sudjelovanje u interresornoj grupi, ali je sa zastojem cjelokupnog procesa izostala i bilo kakva povratna

²⁵ 158. sjednica Vlade FBiH, 19.10.2018., Saopćenje o radu

²⁶ Mogući slučajevi odnose se na bh. državljane koji su sklopili istospolno partnerstvo u inostranstvu, strane državljane sa registrovanim istospolnim partnerstvima/brakovima koji dolaze da žive u BiH, ali i na zahtjeve od bh. državljana prema institucijama u BiH da im omogućće sklapanje istospolnih partnerstava.

informacija Vlade i Ministarstva o formiranju i učešću u samoj grupi. Praksa uključivanja eksperata i civilnog društva u interresorne grupe nije novost u bh. politici, ali je i mogućnost koja se često zanemaruje. Ako uzmemo u obzir principe participativne demokratije i dobre uprave koje Evropska unija i Vijeće Evrope promovišu kroz brojne dokumente i rezolucije,²⁷ učešće nevladinih eksperata u ovom slučaju moglo bi donijeti samo veću transparentnost, efikasnost i ekspertizu, ali i direktno uključivanje društvenih grupa kojih se ovi propisi najviše i tiču.

Da je neregulisanje istospolnih zajednica jedan od najproblematičnijih aspekata, ali i pitanje koje je jednako nužno za LGBTI osobe kao i za sve druge građane, pokazalo je i SOC-ovo istraživanje iz 2017. na ovu temu, gdje su dvije trećine ispitanika_ca navele nemogućnost zaključivanja životnih zajednica kao jako važan problem. Nadalje, činjenica da u navedenom istraživanju preko dvije trećine ispitanika_ca živi ili planira živjeti s partnerom_icom, kao i da bi natpolovična većina njih zaključila istospolno partnerstvo da im je omogućeno, daje dovoljno jasnu sliku o diskrepanciji između potreba LGBTI osoba na jednoj i dosadašnjeg ignorisanja ovog pitanja od države na drugoj strani.²⁸

Dokumentovani slučajevi

SOC u toku 2018. godine obratile su se tri osobe (dvije iz FBiH i jedna iz RS) o mogućnostima sklapanja braka ili registrovanih partnerstava.

Dva slučaja se odnose na mogućnosti sklapanja istospolnih partnerstava ili braka u BiH, a jedan na mogućnosti sklapanja istospolnog partnerstva u susjednoj Hrvatskoj.

U 2018. godini općinski sud u jednom od kantona FBiH, presuđujući u postupku koji se odnosio na imovinska potraživanja, okarakterisao je istospolnu vezu kao zajednicu života dvije osobe čija je svrha zajednički život. Ovo je, po saznanju Sarajevskog otvorenog centra, prvi put da jedan sud u BiH na ovaj način istospolnu vezu klasificira kao *zajednicu života dvije osobe*, što je pravna definicija koja se koristi za opisivanje braka i vanbračne zajednice.

²⁷ Ova načela podrazumijevaju i učešće organizacija civilnog društva u procesima donošenja odluka kao i aktivnu uključenost u radna tijela koja ih donose kroz sve faze donošenja odluke.

²⁸ Amar Numanović (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Smjernice za djelovanje

- Prilikom osnivanja interresorne grupe Vlade FBiH za procjenu postojećih propisa i potrebe usvajanja novih, koji će omogućiti istospolnim parovima prava zagarantovana u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i slobodama, omogućiti učešće eksperata i predstavnika civilnog društva (organizacije sa višegodišnjim radom na pravima LGBTI pravima) kako bi cijeli proces bio što efikasniji, transparentniji i u konačnici doveo do što boljeg zakonskog rješenja.
- Inicirati procese za donošenje zakonskog rješenja o istospolnim partnerstvima i u Republici Srpskoj i Distriktu Brčko kako bi istospolni parovi imali jednak tretman po ovom pitanju na cijelom teritoriju BiH.

V PRAVA TRANSRODNIH OSOBA

Pravni okvir

Transrodnim osobama u BiH nije omogućena pravna promjena spola. Naime, oznaku spola u ličnim dokumentima i jedinstveni matični broj mogu promijeniti tek nakon izvršene "potpune" medicinske prilagodbe spola. Prema zakonima o matičnim knjigama entiteta i Brčko distrikta, te internim pravilima ministarstava zdravstva i MUP-ova entiteta i Brčko distrikta, nakon pregleda dokumentacije donesene iz inostranstva, MUP-ovi poništavaju stari i izdaju novi jedinstveni matični broj i rješenje na osnovu kojeg osoba može promijeniti ostale lične dokumente. Činjenica da se endokrinološka terapija i hirurški zahvati moraju obavljati u inostranstvu i da troškove snose same transrodne osobe, jer ih bh. medicinske ustanove ne rade, a zvanični sistem zdravstvenog osiguranja ne pokriva, dodatno produžuje proces tranzicije i povećava finansijske troškove.

Društvena stvarnost

S obzirom da i sama prilagodba spola dosta dugo traje, te da se tokom nje tijelo transrodne osobe mijenja, dolazi do neslaganja u izgledu osobe i podacima o spolu koji su navedeni u ličnim dokumentima. To ih prisiljava da iznova objašnjavaju svoj rodni identitet, otkrivaju privatne podatke i nose medicinsku dokumentaciju sa sobom u svim trenucima života, kao što su školovanje i polaganje ispita, plaćanje karticom u samoposlugama, odlazak u medicinsku ustanovu, prelazak granice, identifikovanje službenoj osobi u nekoj državnoj instituciji i prilikom traženja posla, što ih čini veoma izloženim diskriminaciji i nasilju u transfobnom bh. društvu.

Istraživanje potreba LGBTI zajednice Sarajevskog otvorenog centra²⁹ iz 2017. godine pokazalo je da oko 61% transrodnih osoba koje su učestvovala u istraživanju planira djelimično ili potpuno promijeniti spol, dok 22,2% njih još uvijek nije donijelo odluku. Od toga su četiri (22,2%) osobe već u procesu tranzicije, dok bi sedam (38,9%) od onih koji_e nisu željelo otpočeti tranziciju. Iako odluka o prilagodbi spola još uvijek podrazumijeva da ispitanici_e u potpunosti sami_e snose sve troškove tretmana, većina mu se planira podvrgnuti jer to smatraju iznimno značajnim korakom u izgradnji vlastitog identiteta.

²⁹ Amar Numanović (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Više transrodnih ispitanika_ca imalo je probleme zbog svog rodnog izražavanja i razlike između izgleda i oznake spola na dokumentima. Problemi su se dešavali u interakciji s državnim službenicima_ama (policija, granična policija). Skoro dvije trećine ispitanika_ca izjavilo je da bi zamijenilo oznaku spola u ličnim dokumentima i prije završetka tranzicije ukoliko bi takva mogućnost formalno postojala. Takva promjena spriječila bi konstantno izlaganje transrodnih osoba potencijalno diskriminatornom i/ili nasilničkom ponašanju i smanjila potrebu za permanentnim dokazivanjem i obrazlaganjem rodnog identiteta u njihovom javnom i privatnom životu.

Sarajevski otvoreni centar je 2018. godine izradio procjenu troškova prilagodbe spola te dao preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa transrodnim osobama u BiH.³⁰

Potrebne usluge prilagodbe spola su sljedeće, u zavisnosti da li je u pitanju prilagodba ženskog u muški spol (F2M) ili muškog u ženski spol (M2F):

- psihološko savjetovanje – izdavanje psihološkog mišljenja i uputnice za psihijatra;
- psihijatrijsko savjetovanje – izdavanje dijagnoze F64.0 i uputnice za endokrinologa;
- endokrinološko savjetovanje – izdavanje recepta za hormonalnu terapiju (za prilagodbu F2M – testosteron; za prilagodbu M2F – estrogen i estradiol i progesteron);
- hirurški zahvati – histerektomija (odstranjivanje materice), ovariektomija (odstranjivanje jajnika i jajovoda), odstranjivanje vagine, oblikovanje mokraćne cijevi, metoidioplastika ili faloplastika, oblikovanje mošnica, ugradnja proteze testisa, oblikovanje penisa, penektomija (odstranjivanje penisa), orhiektomija (odstranjivanje testisa), vaginoplastika (oblikovanje vagine), klitoroplastika (oblikovanje klitorisa) i vulvoplastika (oblikovanje spoljašnjih ženskih spolnih organa), mastektomija (odstranjivanje grudi) i augmentacijska mamoplastika (implatanti/lipofiling).

Procjena troškova hormona je sljedeća:

Androcur tablete 50 mg	65,80 BAM, 50 tableta
Testosteron depo, ampule 250 mg/ml 1ml	4,95 BAM, po jednoj ampuli

Tabela 4. Cijene hormonskih tableta prema cjenovniku JU «Apoteke Sarajevo» tokom 2018. godine

³⁰ Liam Isić (2018). Procjena troškova prilagodbe spola: Preporuke za unapređenje pravnog i medicinskog pristupa transrodnim osobama u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Transrodne osobe iz Bosne i Hercegovine najčešće određene zdravstvene usluge vezane za prilagodbu spola traže u susjednim državama. Tako su troškovi prilagodbe spola za osobe koje nisu državljani_ke Srbije sljedeći:

Cijena konzultacija kod psihijatra_ice (cijena po jednoj konzultaciji, a broj konzultacija zavisi od toga koliko psihijatar_ica smatra da je potrebno)	5000 RSD = 82,78 BAM
Cijena konzultacija s endokrinolog(inj)om	9000 RSD = 148,87 BAM
Hirurški zahvat ugradnje implantata	Cca 354.608 RSD = 5867 BAM
Hirurški zahvat metoidioplastike za trans muškarce	Cca 1.182.092 RSD = 19.556 BAM
Hirurški zahvati prilagodbe spola za trans žene (ne uključujući cijenu implantata)	Cca 945.190 RSD = 15.642 BAM

Tabela 5. Podaci o cijenama usluga vezanih za prilagodbu spola dobijeni od trans aktivista_kinja iz Srbije

Troškovi prilagodbe spola za strane državljane_ke u Hrvatskoj su sljedeći:

Cijena konzultacija kod psihologa_inje (cijena po jednoj konzultaciji, a broj konzultacija zavisi od toga koliko psiholog_inja zaključi da je potrebno)	88 HRK = 23,22 BAM
Cijena psihološkog mišljenja/nalaza	450 HRK = 118,77 BAM
Cijena konzultacija kod psihijatra_ice (cijena po jednoj konzultaciji, a broj konzultacija zavisi od toga koliko psihijatar_ica zaključi da je potrebno)	200 HRK = 52,75 BAM
Cijena hirurškog zahvata mastektomije	7412,76 HRK = 1955,83 BAM

Tabela 6. Podaci o cijenama usluga vezanih za prilagodbu spola dobijeni od trans aktivista_kinja iz Hrvatske

U situaciji da državne klinike ne mogu ponuditi potrebne nalaze prije propisivanja hormonalne terapije, kao i prateće zdravstvene usluge, postoji mogućnost pokrivanja troškova tih nalaza koji se mogu uraditi na privatnim klinikama iz fonda zdravstvenog osiguranja.³¹

³¹ U publikaciji su izlistane cijene svih potrebnih nalaza na privatnim klinikama, u kojoj situaciji bi fond pokrivaio samo troškove onih koji se ne nude na državnim klinikama.

U 2018. godini SOC su kontaktirale tri transrodne osobe koje su se raspitivale za mogućnosti pravne promjene spola na ličnim dokumentima: sa pitanjima kako preći državnu granicu; kako promijeniti ime, koja je procedura; kako nastaviti koristiti vizu nakon promjene pasoša. Nijedna od ovih osoba nije mogla izmijeniti oznaku spola na dokumentima jer nisu prošle potpunu medicinsku prilagodbu spola. Jedna trans osoba je tražila informacije o mogućnostima traženja azila u državama EU. Jedna osoba je prijavila diskriminaciju na osnovu rodnog identiteta. Osam trans osoba je prijavilo SOC-u slučajeve incidenata ili krivičnih djela počinjenih iz mržnje, a na osnovu rodnog identiteta. Jedna trans osoba se javila s upitom o mogućnostima sklapanja braka/partnerstva sa svojim partnerom u BiH.

Smjernice za djelovanje

- Neophodno je da BiH, njeni entiteti i Brčko distrikt regulišu pravnu promjenu spola tako da se donesu zakoni koji će na sistematski i sveobuhvatan način regulisati proceduru oznake spola u ličnim dokumentima i jedinstveni matični broj. Dakle, neophodno je omogućiti trans osobama da oznaku spola promijene na osnovu vlastitog zahtjeva i prava na samoodređenje, bez zahtjeva za prethodnom bilo kakvom medicinskom intervencijom.
- Usvojiti i provesti zakone u sve tri upravne jedinice (Republika Srpska, Federacija BiH, Brčko distrikt), kojima bi se definisale dužnosti medicinskih institucija da uspostave timove i obuče profesionalce_ke koji_e bi mogli_e pratiti proces i voditi medicinske procedure prilagodbe spola u BiH, kao i obavezu zavoda za zdravstveno osiguranje da troškove ovih procedura pokrivaju iz zdravstvenog osiguranja.
- Neophodno je, paralelno sa gore navedenim, kontinuirano educirati bh. medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce u granama psihologije, psihijatrije, endokrinologije, ginekologije, urologije, plastične, rekonstruktivne i estetske hirurgije o adekvatnom, trans inkluzivnom i trans specifičnom pružanju usluga i podrške trans osobama u procesu tranzicije.

VI LJUDSKA PRAVA INTERSPOLNIH OSOBA

Pravni okvir

Bosna i Hercegovina je i dalje jedna od rijetkih zemalja u Evropi koja je eksplicitno zaštitila interpolne osobe u svom antidiskriminacijskom zakonodavstvu zabranom diskriminacije na osnovu spolnih karakteristika. Međutim, još uvijek nisu uspostavljene jasne medicinske smjernice i procedure o tome kako treba postupati u različitim slučajevima interpolnosti, koje bi važile za sve medicinske ustanove u BiH i spriječile tzv. medicinsku normalizaciju spola, odnosno medicinske i hirurške tretmane na novorođenčadi, vođene isključivo potrebom estetskog prilagođavanja izgleda bebe i njenih spolnih karakteristika muškom i ženskom spolu, bez obzira na to što zdravlje djeteta nije ugroženo.³² Veliki broj interpolnih osoba, ali i medicinskih stručnjaka_inja zauzeo je stav da je bilo kakve estetske medicinske zahvate potrebno odložiti do momenta kada dijete može dati svoju informiranu saglasnost.

Društvena stvarnost

Istraživanje SOC-a iz 2017. o problemima i potrebama LGBTI osoba pokazalo je nekoliko stvari relevantnih za interpolne osobe. Prije svega, da su interpolne osobe i dalje nevidljive, te da je teško doći do sagovornika_ca spremnih da pričaju o svojim problemima. Također, pokazalo se i da je unutar LGBTI zajednice problem prisilne operacije interpolnih osoba shvaćen veoma ozbiljno. Iako se većina ispitanika_ca ne suočava s tim problemom, identifikovan je kao veći prioritet od nemogućnosti zaključenja životnih zajednica, otežanog pristupa servisima i uslugama itd.³³

U nastavku je moguće pročitati studiju slučaja interpolne osobe iz Bosne i Hercegovine:

“Nasilje u mojoj porodici počelo je rano, zapravo je uvijek bilo tu. Moj otac je prvo tukao i maltretirao moju mamu, a potom i mene i moju braću i sestre. Odrasla sam na selu, kao prvi sin moje majke i oca. Prije sam mislila da sam gej muškarac, ali o tome nikada

³² Za više informacija pogledati Rozi izvještaj 2018.

³³ Amar Numanović (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2: Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

nisam pričala sa svojom porodicom. Autovanje u mom slučaju nije bila moja odluka, nego je nastalo kao odgovor na konstantne šamare, šake i mahanje noža ispred moje glave sa prijetnjom da će me zaklati ako mu ne kažem da li sam peder. Tada me je strašno pretukao i izbacio iz kuće. Sjećam se, bila je zima i imala sam 18 godina. Fizička bol nikada ne može nadmašiti nivo emocionalne koju sam osjećala. Poslije sam otišla u centar za mentalno zdravlje i to me je promijenilo. I psihijatrica i psihologinja koje su radile sa mnom su mi rekle da nisam bolesna, ali da sam traumatizirana. Moje samopouzdanje i samovrednovanje je bilo totalno na dnu. Psihologinja mi je pomogla da radim na svom samopouzdanju. Našla sam posao i počela da živim novi život. Sa svojom porodicom gotovo i da nemam kontakta, a trenutno ga i ne želim. Teško mi je se prisjećati na taj period, ali znam da me je to učinilo ovim što jesam danas. Nedavno su medicinski nalazi, koje sam radila zbog bolova u stomaku, pokazali da sam interropolna osoba, te da posjedujem jajnike i matericu, a vanjske spolne organe tipične za muškarce. Moji roditelji to nikada nisu preispitali.” Andrea, 26 godina³⁴

Smjernice za djelovanje

- Neophodno je ostvariti saradnju organizacija civilnog društva s medicinskim ustanovama i stručnjacima_ stručnjakinjama, te pokrenuti rad na informisanju i senzibilizaciji u vezi s problemima interpolnih osoba, uz revidiranje medicinskih klasifikacija i izbacivanje iz upotrebe zastarjelih pojmova poput *hermafrodit* i *pseudohermafrodit*.
- Potrebno je omogućiti transparentno i dostupno informisanje o procedurama i medicinskom tretmanu u slučaju rođenja interpolnih osoba i zabrana medicinski nepotrebnih hirurških zahvata i medicinskih tretmana normalizacije spola u zdravstvenim ustanovama nad interpolnim osobama bez pune i informisane saglasnosti same osobe.
- Obezbijediti kontinuirano uključivanje državnih organa (ministarstva zdravstva) i državnih tijela nadležnih za zaštitu ljudskih prava (ombudsmena) u zaštitu ljudskih prava, samoodređenja i tjelesnog integriteta interpolnih osoba.

³⁴ Dalila Bašić i Amina Dizdar (2018), *Nasilje u porodici nad LGBTI osobama: Analiza stanja i preporuke*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar

Pravni okvir

Pravni okvir je u velikoj mjeri usklađen sa standardima EU kada je u pitanju ova tematika. Zakon o azilu i Zakon o strancima, usvojeni 2015. odnosno 2016. godine, u najvećem dijelu su preuzeli odredbe relevantnih direktiva EU. Ipak, odredba koja navodi SORI kao specifičnost određene društvene grupe te kao osnovu progona i traženja azila je izostavljena. Istospolne zajednice također nisu prepoznate kao osnova za dobijanje privremenog boravka u BiH niti ih zakon prepoznaje u odredbama koje se odnose na spajanje porodice.³⁵

LGBTI osobe iz BiH na traženje azila odlučuju se zbog psihičkih poteškoća, psihičkog i fizičkog nasilja, diskriminacije pri zapošljavanju i odbacivanja društva koje trpe zbog svoje seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Dokumentovani slučajevi

Tokom cijele 2018. Sarajevski otvoreni centar je zaprimio sedam upita od LGBTI osoba o mogućnostima dobijanja azila za sebe i/ili svoje partnere u zemljama EU ili SAD-a/Kanade.

Godina traženja savjeta i osnov za traženje azila	2016.	2017.	2018.
Seksualna orijentacija	6	5	6
Rodni identitet	3	4	1
Ukupan broj slučajeva	9	9	7

Tabela 7. Podaci Sarajevskog otvorenog centra o slučajevima traženja pomoći u procesu dobijanja azila

Pored slučaja gej Sirijca početkom godine koji je pretrpio nasilje,³⁶ Sarajevskom otvorenom centru se krajem godine javio gej mladić iz Albanije koji se predstavljao nadležnima da je iz Sirije s namjerom odlaska u zemlje EU. Žalio se na teške uslove u prihvatnim centrima te na strah od institucija zbog svoje seksualne orijentacije te je izrazio želju za povratkom u Albaniju.

³⁵ Za više informacija o ovoj temi osvrnuti se na Rozi izvještaj 2018 – Poglavlje VII – Azil

³⁶ Ibid.

Služba za poslove sa strancima BiH je do aprila 2018. godina zabilježila dvije osobe koje su tražile azil na osnovu SORI. Informacije za cijelu 2018. nismo dobili i pored nekoliko upita upućenih Ministarstvu sigurnosti BiH.

Smjernice za djelovanje

- Izmijeniti Zakon o azilu BiH tako da se spol i SORISK eksplicitno navedu kao osnove za traženje azila i mogući razlozi proganjanja;
- Zakonom o strancima prepoznati istospolne zajednice, odnosno spajanje porodice kao osnovu za dodjeljivanje privremenog boravka partnerima_cama bh. građana_ki.
- Osigurati obuku službenicima_službenicama koji_e se bave azilom kako bi LGBTI tražioci_teljice azila tokom procedure traženja azila bili_e tretirani s poštovanjem, na adekvatan, profesionalan i senzibilan način.

Pravni okvir

Novinarski kodeksi u Bosni i Hercegovini postoje na nivou Regulatorne agencije za komunikacije BiH, Vijeća za štampu u BiH i na nivou pojedinih novinarskih asocijacija. Na snazi je Kodeks o emitiranju radiotelevizijskog programa Regulatorne agencije za komunikacije BiH te Kodeks za štampu Vijeća za štampu. Najveća razlika između ova dva kodeksa je u činjenici da je Regulatorna agencija za komunikacije ovlaštena da primjenjuje određene sankcije (usmene i pismene opomene, novčane kazne, oduzimanje dozvole) za kršenje pravila Kodeksa o RTV emitiranju, dok kršenje Kodeksa za štampu ne povlači zakonski predviđene sankcije. Sadržaj štampanih medija predmet je samoregulacije kroz djelovanje Vijeća za štampu, a odvija se tako da Vijeće za štampu procijeni određeni medijski sadržaj na koji je zaprimilo žalbu, te, ako utvrdi kršenje, obavijesti medij na koji je uložena žalba da je dužan obaviti ispravku, što medij može, ali ne mora učiniti.

Razlika između ovih kodeksa ogleda se i u načinu na koji reguliraju govor mržnje. Zabrana govora mržnje direktno je navedena u Kodeksu o emitiranju RTV programa kojim se govor mržnje definira kao: "jezik/govor koji ima namjeru da ponizi, zastraši ili podstakne na nasilje ili predrasude protiv osoba ili grupe na osnovu njihovog spola, rase, dobi, nacionalnosti, seksualnog opredjeljenja, hendikepiranosti, moralnih ili političkih ubjeđenja, socijalno-ekonomskog statusa ili profesije". U Kodeksu za štampu se na drugačiji način obrađuje govor mržnje, tako što se propisuje da će "novinari dati sve od sebe kako ne bi huškali i/ili podsticali mržnju i/ili nejednakost na osnovu etničke pripadnosti, nacionalnosti, rase, religije, spola, seksualne orijentacije, fizičke onesposobljenosti ili mentalnog stanja".

Analiza medijskog izvještavanja

U 2018. godini praćena su 62 medija:³⁷ elektronska (radio – 3 i televizija – 14), štampana (dnevne novine, sedmični i dvosedmični magazini – 20) te online (news portali i portali štampanih medija – 25). Ukupno, u svim medijima objavljeno je 2139 tekstova/priloga, i to u štampi – 568 tekstova, na televiziji – 111 priloga i u online medijima – 1460.

³⁷ Sarajevski otvoreni centar već niz godina prati i analizira izvještavanje medija o LGBTI osobama, temama, pravima i kulturi. Ovi podaci dio su te analize za 2018. godinu.

Štampani medij koji je najviše izvještavao o LGBTI temama bio je Jutarnji list – 113, od televizijskih stanica BHT1 – 31, a od online portala Avaz.ba – 189. Najveći broj zabilježenih vijesti i dalje se tiče showbiza i poznatih osoba, bilo da dolaze iz svijeta, regije ili BiH.

Kada govorimo o BiH, mediji su i dalje najviše izvještavali o aktivnostima organizacija civilnog društva te su rijetko samoinicijativno izvještavali i istraživali LGBTI teme. Medijskim izvještajima pokriveni su kulturni događaji koji su tematizirali ljudska prava LGBTI osoba, a posebno Festival Merlinka u Sarajevu. Prenošene su medijske kampanje civilnog društva te se pisalo o ograničavanju slobode okupljanja u Kantonu Sarajevo. U 2018. povećao se broj vijesti o trans pravima, međutim u izvještavanju o ovim temama primjetno je da novinari_ke često ne znaju koju terminologiju koristiti, pogotovo kada govorimo o upućivanju u korektnom rodu na osobu o kojoj se piše.

Smjernice za djelovanje

- Mediji u BiH trebaju se suzdržavati od poticanja na mržnju te koristiti rodno osjetljiv jezik i politički korektnu LGBTI terminologiju; trebaju koristiti svoju ulogu u cilju edukacije javnosti, borbe protiv stereotipa i predrasuda, i promoviranja tolerancije;
- Mediji u BiH trebaju ukazivati na zakonsku regulativu i neophodnost poštovanja ljudskih prava LGBTI osoba; trebaju regulisati komentare na svojim online portalima i društvenim mrežama u cilju suzbijanja krivičnih djela pozivanja na diskriminaciju, mržnju i nasilje.

IX OPŠTI IZBORI 2018.

Dosada se ni na jednim izborima, bilo da je riječ o lokalnim ili opštim, prava LGBTI građana i građanki BiH nisu tematizirala, pogotovo u predizbornim kampanjama. SOC je proveo analizu političkih kampanja za Opšte izbore 2014. godine, koja je pokazala da se većina partija bavila ekonomsko-socijalnim pitanjima, dok su ljudska prava bila spomenuta tek površno. Samim tim, bilo je nemoguće naići na spominjanje LGBTI osoba i zaštite od diskriminacije.

Dosadašnji programi i politike političkih stranaka ne uključuju pitanja od značaja za ljudska prava LGBTI osoba. Sve stranke deklarativno izražavaju podršku poštovanju osnovnih ljudskih prava i sloboda, no nijedna u svojim statutima i programskim ciljevima ne spominje zaštitu od diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

Međutim, prava LGBTI osoba postala su jedna od tema u predizbornom periodu 2018. godine. Mediji su nastojali saznati stav političara u predizbornim debatama. Tako je Igor Crnadak, ministar vanjskih poslova BiH, izjavio kako stranka čiji je on član nema zvaničan stav o pitanjima koja se tiču LGBTI populacije. S druge strane, Božo Skopljaković, predsjednik HSBiH, naglasio je kako bi osobno podržao legalizaciju istospolnog partnerstva i kako nema ništa protiv organizovanja prajda, s tim da ne bi bio dio takvog događaja. Osudio je svako nasilje prema LGBTI populaciji i podržao pravo na slobodu okupljanja i mirnu borbu za svoja prava.³⁸

U predizbornom periodu, posebnu pažnju privukao je kandidat za člana Predsjedništva BiH Mirsad Hadžikadić vrlo jasno izrazivši svoju podršku LGBTI zajednici i pravnom priznavanju istospolnog braka.

Svoju podršku ljudskim pravima LGBTI osoba u predizbornom periodu pružile su i Demokratska fronta, Naša stranka, Socijaldemokratska partija BiH i Savez za bolju budućnost BiH.

³⁸ <http://lgbti.ba/politicari-ke-vrlo-cesto-uopce-ne-poznaju-nijednu-lgbti-osobu/>

BISEKSUALNA OSOBA

Osoba koju seksualno i/ili emocionalno privlače osobe oba spola.

COMING OUT (kaming aut)

Sintagma koja potiče od engleske fraze *coming out of the closet* (izaći iz ormara) već se ustaljeno upotrebljava u značenju javnog i otvorenog istupanja vlastite seksualne orijentacije (kod lezbejki, gejeva i biseksualnih osoba), rodnog identiteta (kod trans osoba) i spolnih karakteristika (kod interspolnih osoba). Javlja se u dvije ravni: kao samootkriće i kao (manje ili više) javna obznana drugima. *Coming out* (izlazak iz ormara) je od velikog značaja za LGBTI osobe, jer na taj način javno afirmišu vlastiti identitet, što je veoma važno za psihološko zdravlje i kvalitet života ove manjinske grupe.

DISKRIMINACIJA

Diskriminacija je svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje i svaki oblik stavljanja u nepovoljan položaj osobe ili grupe osoba po nekoj osnovi. Različite su osnove, odnosno karakteristike po kojima se osoba ili grupa osoba dovodi u nepovoljan položaj. Tako se lezbejke, gejevi i biseksualne osobe mogu diskriminirati na osnovu *seksualne orijentacije*, trans* (između ostalog transrodne i transeksualne osobe) na osnovu rodnog identiteta i rodnog izražavanja, a interspolne osobe na osnovu *spolnih karakteristika*. Stoga je jako važno da sve tri osnove (seksualna orijentacija, rodni identitet i spolne karakteristike) budu zakonski prepoznate kao osnove na kojima je zabranjena diskriminacija.

Princip nediskriminacije

Jednak tretman pojedinaca_ki ili grupe, bez obzira na njihove specifične karakteristike. Koristi se da bi se procijenili prividno neutralni kriteriji i prakse koje mogu prouzrokovati efekte koji osobe s tim karakteristikama sistematski stavljaju u nepovoljniji položaj.

HOMOFOBIIJA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasude prema gej muškarcima i lezbejkama. Manifestuje se kao ubjeđenje u superiornost heteroseksualnosti. To ubjeđenje rađa nasilje prema neheteroseksualnim osobama, koje se opravdava uvjerenjem u vlastitu superiornost (i njihovu inferiornost). Nasilje se ogleda u verbalnim i fizičkim napadima, te diskriminaciji.

³⁹ Rječnik LGBTI pojmova nastao je zajedničkim radom tima Sarajevskog otvorenog centra.

HOMOSEKSUALNA OSOBA

Osoba koju privlače osobe istog spola.

Lezbejka

Žena koju seksualno i/ili emotivno privlače druge žene.

Gay (gej)

Muškarac kojeg seksualno i/ili emotivno privlače drugi muškarci.

Može se koristiti i kao pridjev (npr. gej osoba), te se u tom slučaju može odnositi i na muškarce i na žene istospolne orijentacije.

Homoseksualac

Zastarjeli klinički termin za osobe čija je seksualna orijentacija usmjerena prema osobama istog spola, odnosno za osobe koje seksualno i/ili emocionalno privlače osobe istog spola. Termin je neprikladan i mnogi gejevi i lezbejke smatraju ga uvredljivim. Korektniji termini su gej (muškarac)/gejevi i lezbejka.

HOMOSEKSUALIZAM

Zastarjeli klinički termin koji se koristio u medicinske svrhe za označavanje istospolne seksualne orijentacije. Smatra se uvredljivim jer implicira da je homoseksualnost bolest koja se treba liječiti. Imajući na umu da je Svjetska zdravstvena organizacija (WHO) 1990. potvrdila da je homoseksualnost, baš kao heteroseksualnost, prirodna varijacija ljudske seksualnosti, ovaj termin se više ne koristi.

INTERSPOLNE OSOBE

Osobe čije *spolne karakteristike*, uključujući hromosome, gonade i genitalije, odstupaju od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Postoje različiti oblici interspolnosti. Osobe se tako po spolu mogu dijeliti na muške, ženske i interspolne. *Interspolne osobe*, kao i muške i ženske osobe, imaju svoju seksualnu orijentaciju i rodni identitet. U prošlosti, ove osobe često su nazivane hermafroditima, ali se ovaj termin smatra diskriminatornim i medicinski u potpunosti neispravnim.

INTERSEKCIONALNOST

Pristup proizašao iz sociološke teorije intersekcionalnosti, koji diskriminaciju analizira kao složen sistem u kome su različiti oblici diskriminacije zasnovani na različitim kategorijama identiteta (roda, pola, rase, klase, seksualne orijentacije, rodnog identiteta). Ovi identiteti su međusobno povezani i utiču jedni na druge, te se i u razmatranjima diskriminacije moraju sagledavati skupa.

LGBTI

Sveobuhvatni pojam koji se koristi kako bi se označile lezbejke, gej muškarci, biseksualne, trans*(rodne) i inter spolne osobe. Pojam označava heterogenu skupinu koja se obično imenuje akronimom LGBTI u društvenom i političkom aktivizmu.

LGBTTIQ

Skraćenica za lezbejke, gej muškarce, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe.

QUEER (kvir)

Queer je ranije u engleskom jeziku korišten kao pogrdan naziv za neheteroseksualne osobe. Ovaj termin su LGBTI zatim preuzele kako bi opisivale same sebe. Neke osobe posebno cijene ovaj termin zato što označava prkos i zato što obuhvata različitost – ne samo gejeva i lezbejki, već i biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba, a uključuje i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili svoj život žive van heteropatrijarhalnih normi.

RODNI IDENTITET

Rodni identitet vezuje se za individualno iskustvo i shvatanje vlastitog spola i roda, što može, ali ne mora odgovarati spolu dodijeljenom pri rođenju. Rodni identitet se, između ostalog, odnosi na lični doživljaj vlastitog tijela, odijevanje i način govora. Osobe čiji je rodni identitet u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se *cisrodnim osobama*, a osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju nazivaju se *trans(rodnim) osobama*. Transeksualne osobe, kao podgrupa transrodnih osoba, osobe su čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji mu/joj je dodijeljen pri rođenju i koje imaju namjeru da prilagode svoj biološki spol ili su u procesu prilagodbe.

Rodno izražavanje

Vizuelna i vanjska prezentacija svake osobe, koja uključuje karakteristike ličnosti, izgleda i ponašanja koje se u određenoj kulturi i periodu smatraju muževnim ili ženstvenim (dakle, tipičnim za mušku ili žensku društvenu ulogu).

SEKSUALNA ORIJENTACIJA

Emocionalna i/ili seksualna privlačnost ili naklonost, koja može biti prema osobama istog i/ili različitog spola/roda. Obično se koristi klasifikacija na *heteroseksualne* (privlačnost prema osobama različitog spola), *homoseksualne* (privlačnost prema osobama istog spola) i *biseksualne* (privlačnost prema osobama istog i različitog spola) osobe. U pravu u

Bosni i Hercegovini često se koriste i termini spolna orijentacija, spolno opredjeljenje, seksualno opredjeljenje, seksualne preferencije, spolne preferencije, ali se preporučuje termin seksualna orijentacija.

SPOLNE KARAKTERISTIKE

Spolne karakteristike osoba, kao što su hromozomi, gonade i genitalije, znaju odstupati od tipične, binarne podjele na muška i ženska tijela. Osobe se tako po spolu mogu dijeliti na muške, ženske i interpolne. Interpolne osobe stoga mogu biti diskriminisane ili meta krivičnih djela počinjenih iz mržnje i predrasuda zbog svojih spolnih karakteristika.

TRANSRODNA OSOBA

Termin za osobe čiji rodni identitet nije u skladu sa spolom koji im je dodijeljen pri rođenju. Transrodnost obuhvata one osobe koje osjećaju, preferiraju ili biraju da predstave sebe drugačije od očekivanih rodni uloga koje im tradicionalno pripadaju na osnovu spola dodijeljenog pri rođenju, bilo kroz način odijevanja, način govora, manire, kozmetiku ili modifikacije tijela. Između ostalih, transrodnost se odnosi i na osobe koje se ne identificiraju oznakama muško i žensko, zatim transeksualne osobe, transvestite, cross-dressere, arodne, nebinarne, rodno fluidne i druge rodno varijantne osobe. *Transrodni muškarac* je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen ženski spol, ali je njegov rodni identitet muški ili se nalazi negdje na spektru maskulinih rodni identiteta. Transrodna žena je osoba kojoj je pri rođenju dodijeljen muški spol, ali je njen rodni identitet ženski ili se nalazi negdje na spektru ženskih rodni identiteta.

Transeksualna osoba

Osoba koja ima jasnu želju i namjeru da promijeni/prilagodi svoj spol, kao i osoba koja je djelimično ili potpuno modificirala svoje tijelo (što uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operacije).

TRANSFOBIJA

Iracionalan strah, netolerantnost i predrasude prema transrodnim osobama.

ZLOČIN IZ MRŽNJE (krivična djela počinjena iz mržnje)

Odnosi se na kaznena djela motivirana predrasudama prema određenoj osobi ili grupi osoba. Zločini iz mržnje uključuju zastrašivanje, prijetnje, oštećenja imovine, zlostavljanje, ubistvo ili bilo koje drugo kazneno djelo, kod kojeg je žrtva postala meta napada zbog stvarne ili pretpostavljene seksualne orijentacije, rodno identiteta ili spolnih karakteristika, ili je žrtva povezana, pripada, podržava ili je član_ica neke LGBTI grupe.

Politički sistem Bosne i Hercegovine

Politički sistem Bosne i Hercegovine veoma je kompleksan i asimetričan. Bosna i Hercegovina se sastoji od 13 federalnih jedinica. Administrativno se dijeli na dva entiteta (Federacija BiH i Republika Srpska) i Brčko distrikt. Republika Srpska je unitarno uređena i podijeljena samo na opštine i gradove, dok se Federacija BiH sastoji od deset kantona, koji se opet, svaki pojedinačno, dijele na najmanje tri opštine/grada. Odgovornost i odnosi između institucija države, entiteta i Brčko distrikta regulisani su Ustavom BiH, ali se u dnevopolitičkom životu često susrećemo s različitim tumačenjima ovih odredbi, što direktno utiče na (ne) donošenje i (ne) provođenje zakona i drugih javnih politika (strategije/akcioni planovi). Država i oba njena entiteta imaju svoje ustave, kao i različite upravne i političke sisteme. Brčko distrikt ima zaseban upravni sistem i vlastiti Statut kao najviši pravni akt, ali je po nadležnostima skoro izjednačen s entitetima. Zakoni i druge javne politike od značaja za unapređenje ravnopravnosti LGBTI osoba su u nadležnosti države, entiteta, kantona i Brčko distrikta. Ova kompleksnost ukazuje na potrebu za koordinisanim pristupom te za razvijanjem kapaciteta i podizanja svijesti o potrebama LGBTI osoba na svim ovim nivoima vlasti. Rad na unapređenju ravnopravnosti LGBTI osoba ne smije biti samo u nadležnosti odabranih institucija na nivou države i entiteta, nego je izrazito važno da i druge institucije, naročito na nivou kantona i Brčko distrikta, poduzimaju mjere kako bi se ukinula sistemska diskriminacija LGBTI osoba, te radilo na unapređenju ravnopravnosti LGBTI osoba.

Na **državnom nivou** postoji tročlano Predsjedništvo čiji_e se članovi_ce, jedan_na Bošnjak_inja, jedan_na Hrvat_ica i jedan_na Srbin_Srpkinja, rotiraju svakih osam mjeseci u predsjedavanju ovom institucijom. Izvršnu vlast čini Vijeće ministara s jednim_om predsjedavajućim_om i devet ministarstava. Državne institucije odgovorne su za vanjsku, finansijsku i monetarnu politiku, nadzor i upravljanje granicama, vanjsku trgovinu, imigracije, izbjeglice te regulaciju azila. Jedno od ministarstava unutar Vijeća ministara BiH je Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice, u okviru kojeg djeluje Agencija za ravnopravnost spolova BiH. Ovo Ministarstvo i sama Agencija od velike su važnosti za unapređenje ljudskih prava LGBTI osoba. Na nivou BiH djeluje i Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH, koja je sa svoja tri ombudsmena_ke nadležna za cijelu BiH i za sve nivoe vlasti. Po Zakonu o zabrani diskriminacije Institucija ombudsmena je ujedno i tijelo

nadležno za pitanja ravnopravnosti (*equality body*). Zakonodavna vlast (Parlamentarna skupština) je bikameralna, donji dom je Predstavnički dom, a gornji Dom naroda. U okviru Parlamentarne skupštine postoji Komisija za ostvarivanje ravnopravnosti spolova unutar Predstavničkog doma, dok u Domu naroda funkciju specijalizovanog radnog tijela za ravnopravnost spolova preuzima Ustavna komisija. Neki od ključnih zakona za LGBTI osobe, kao što su zakoni o zabrani diskriminacije, ravnopravnosti spolova, o strancima i o azilu, u nadležnosti su države.

Oba entiteta imaju jednog_u predsjednika_cu i dva_ije zamjenika_ce predsjednika_ce. Vlade entiteta imaju jednog_u premijera_ku i 16 ministara_rica. Iako pozicije gornjih domova nisu jednake u političkom sistemu Republike Srpske i Federacije BiH, može se pojednostavljeno reći da i entiteti imaju dvodomne parlamente s jednim predstavničkom domom i jednim domom naroda. Entitetski parlamenti imaju parlamentarna radna tijela za ljudska prava i za ravnopravnost spolova/jednake mogućnosti. U okviru izvršne vlasti funkcionišu i gender centri, vladine institucije za unapređenje ravnopravnosti spolova, koji igraju ključnu ulogu u koordinaciji entitetskih institucija kada su u pitanju ljudska prava LGBTI osoba, s obzirom na to da ne postoje entitetske institucije specijalizirane za ljudska i/ili manjinska prava. Npr. radno zakonodavstvo, krivično zakonodavstvo vezano za krivična djela počinjena iz mržnje i porodično zakonodavstvo u nadležnosti su entiteta.

Kantonima unutar Federacije BiH (njih deset) zagantovana je suštinska autonomija. Kantoni imaju svoje vlade i svoje jednodomne parlamente. Iako su kantoni treći nivo vlasti odozgo, oni imaju status federalnih jedinica te tako imaju vlastite nadležnosti (kao što su obrazovanje na svim nivoima, zapošljavanje, zdravstvo), za koje donose zakone i druge javne politike. Iako je Federacija BiH nadređena kantonima, kantoni nekad donose propise koji su u suprotnosti s propisima Federacije ili naprosto ne provode postojeće propise Federacije BiH. Kantoni nemaju urede/institucije za ravnopravnost spolova i/ili ljudska prava unutar svojih vlada, a samo dva kantona imaju koordinacione odbore za ravnopravnost spolova (radnu grupu koja se sastoji od predstavnika_ca različitih ministarstava). Kantoni gotovo uopće ne poduzimaju samostalno nikakve koordinisane mjere za unapređenje ljudskih prava LGBTI osoba.

Brčko distrikt, iako predstavlja oblik lokalne zajednice, faktički je, po svojim nadležnostima, izjednačen s entitetima. Distriktom upravlja gradonačelnik koji predsjedava Vladom Brčko distrikta s deset odjela. Zakone i ostale propise donosi Skupština Brčko distrikta. Brčko distrikt nema ured/instituciju za ravnopravnost spolova i/ili ljudska prava unutar

svoje vlade, dok unutar Skupštine Brčko distrikta djeluje Komisija za ravnopravnost spolova. Institucije distrikta nisu poduzimale nikakve mjere za unapređenje ljudskih prava LGBTI osoba do sada.

Najviše sudske instance su tri ustavna suda, po jedan za svaki entitet te jedan na državnom nivou. Zbog prirode političkog sistema, Bosna i Hercegovina nema vrhovni sud. U entitetima postoje prvostepeni i apelacioni sudovi, te vrhovni sudovi entiteta. Brčko distrikt ima vlastiti osnovni i apelacioni sud. Policija je pod nadležnošću entiteta i Brčko distrikta, dok unutar Federacije postoji i deset kantonalnih policija koje svoje nadležnosti dijele s entitetskom policijom.

Tabelarni prikaz provođenja Specijalnog izvještaja o stanju prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini
Institucije ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine

BROJ	PREPORUKA	KOJOJ INSTITUCIJI JE UPUĆENA	PROVEDENA	NIJE PROVEDENA	DJELOMIČNO PROVEDENA	PREPORUKU NIJE MOGUĆE OCIJENITI
1	<p>A. Da preventivno djeluju u smislu zaštite prava LGBT populacije;</p> <p>B. da pravovremeno reaguju u slučaju ugrožavanja bilo kojeg zaštićenog prava LGBT osoba;</p> <p>C. da nastave sa poduzimanjem mjera usmjerenih na jačanje senzibilnosti u radu sa LGBT populacijom;</p> <p>D. da poduzmu mjere iz svoje nadležnosti kako bi svakoj osobi bila garantovana lična sigurnost prilikom ostvarivanja ustavima zagwarantovanih prava na slobodu okupljanja;</p> <p>E. da u saradnji sa Institucijom ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine sačine sveobuhvatan program obuke policijskih službenika i pristupe izradi Priručnika za edukaciju zaposlenih o LGBT temama.</p>	<p>Policijskim agencijama u Bosni i Hercegovini</p>	<p>B.</p> <p>C.</p>	E.		A. I D.
2	<p>A. Da kontinuirano rade na edukaciji sudija i tužilaca s posebnim fokusom na pitanja ljudskih prava i prava LGBT osoba;</p> <p>B. Da kontinuirano rade na edukaciji sudija i tužilaca s posebnim fokusom na pitanja ljudskih prava i prava LGBT osoba.</p>	<p>Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH Javnoj ustanovi Centar za edukaciju sudija i tužilaca Federacije BiH i Javnoj ustanovi Centar za edukaciju sudija i tužilaca Republike Srpske</p>			<p>A. B. Samo CEST FBiH, i to u saradnji sa organizacijama civilnog društva koje rade na pravima LGBTI osoba</p>	

3	<p>Da u saradnji sa Institucijom ombudsmena za ljudska prava Bosne i Hercegovine sačine sveobuhvatan program obuke zatvorskih službenika i pristupe izradi Priručnika za edukaciju zaposlenih o LGBT temama</p>	<p>Ministarstvu pravde BiH Ministarstvu pravde FBiH Ministarstvu pravde RS Svim kazneno-popravnim ustanovama</p>				
4	<p>Da rade na podizanju svijesti i promociji prava LGBT osoba u cilju senzibiliziranja javnosti i podizanja svijesti o njihovim pravima.</p>	<p>Javnim servisima kao i svim medijskim kućama, štampanim i elektronskim medijima u BiH</p>			<p>Sve što se radi dolazi od organizacija civilnog društva - ili povodom obilježavanja bitnih datuma ili određenih akcija, ali rijetko ili skoro nikako samoinicijativno nisu obrađivali teme relevantne za BiH</p>	
5	<p>Da otvorenije istupaju u zaštitu prava LGBT populacije povodom pojedinačnih incidenata, ali i generalno.</p>	<p>Nosiocima javnih funkcija</p>			<p>Izjave su dolazile od institucija kojima je to svakako u djelokrugu rada, ali ne i od institucija koje se oglašavaju vezano za određene slučajeve nasilja, diskriminacije ili kršenja ljudskih prava</p>	

6	Da u svoje programe uvrste teme zaštite od diskriminacije na osnovi seksualne orijentacije i rodnog identiteta.	Političkim partijama		X		
7	Da analiziraju sadržaj obavezne literature koja se koristi i nastavi kako bi homoseksualnost bila tretirana seksualna orijentacija, a ne kao devijacija ili bolest.	Pravnim fakultetima u Bosni i Hercegovini		X		
8	Da pristupi izmjenama Zakona o ravnopravnosti spolova BiH i izričito definira pojmove seksualne orijentacije i rodnog identiteta, kao što je to učinjeno u Zakonu o zabrani diskriminacije BiH.	Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine		X		
9	Da pristupi izmjenama i dopunama Zakona o matičnim knjigama Brčko distrikta BiH i upis promjene spola reguliše na način kako je to propisano Zakonom o matičnim knjigama Federacije BiH i Republike Srpske.	Skupštini Brčko distrikta Bosne i Hercegovine		X		
10	Da razmotre mogućnost izmjena Zakona o zdravstvenom osiguranju kojim će se predvidjeti djelimično ili potpuno pokrivanje troškova medicinskog procesa promjene spola i obaveznog zdravstvenog osiguranja.	Entitetskim ministarstvima zdravlja i Odjelu za zdravstvo Vlade Brčko distrikta		X		
11	Da sistemski i kontinuirano više edukaciju medicinskog osoblja koje bi moglo pratiti proces tranzicije transseksualnih osoba i pružiti neophodnu medicinsku pomoć; da poduzimaju mjere u cilju osiguravanja medicinskog kadra koji bi mogao izvršiti kompletan medicinski proces promjene spola.	Kliničkim centrima i bolnicama u BiH		X		
12	Da zakonski uredi pitanje zajednice života istospolnih partnera	Zakonodavnim tijelima u Bosni i Hercegovini		X		

O Sarajevskom otvorenom centru

Sarajevski otvoreni centar (SOC) zagovara puno poštovanje ljudskih prava i društvenu inkluziju LGBTI osoba i žena. Sarajevski otvoreni centar je nezavisna, feministička organizacija civilnog društva koja teži osnažiti LGBTI (lezbejke, gej, biseksualne, trans* i interspolne) osobe i žene jačanjem zajednice i građenjem aktivističkog pokreta. SOC također javno promovise ljudska prava LGBTI osoba i žena, te na državnom, evropskom i međunarodnom nivou zagovara unapređivanje zakonodavstva i javnih politika u Bosni i Hercegovini.

Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba. Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili_e smo voditi jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali_e smo treninge za policiju, tužilaštva i sudove, te smo intenzivno radili_e na stvaranju lokalne institucionalne mreže podrške LGBTI osobama u Kantonu Sarajevo, unapređenju prijedloga regulacije biomedicinski potpomognute oplodnje u FBiH, pravima radnica u vezi s diskriminacijom na osnovu spola i porodijskog odsustva, ali i podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju u BiH. Naš zagovarački fokus usmjerili_e smo na pitanja politika za ravnopravnost žena i LGBTI osoba u BiH, pitanja reproduktivnih prava žena i muškaraca, roditeljstva u kontekstu pomirenja privatnog i poslovnog života, slobode okupljanja LGBTI osoba i unapređivanja institucionalnog okvira za zaštitu od nasilja i diskriminacije. Tokom protekle godine provodili_e smo i medijske kampanje koje su dosegle preko milion bh. građana_ki, a organizovali_e smo i LGBTI filmski festival Merlinka.

Više o našem radu možete pronaći na www.soc.ba.

Urednice

Emina Bošnjak (Zenica, 1983) direktorica je Sarajevskog otvorenog centra, feministkinja i aktivistkinja. Radi na upravljanju organizacije, godišnjem narativnom i finansijskom izvještaju organizacije, pripremi i izvršavanju državnih i međunarodnih akcija zagovaranja te produkciji godišnjih izvještaja o ženskim i LGBTI ljudskim pravima. Emina je aktivna i na polju izgradnje kapaciteta organizacija civilnog društva u BiH za rad na ljudskim pravima LGBTI osoba.

Kontakt: emina@soc.ba

Vladana Vasić (Sarajevo, 1990) rukovoditeljica je Sarajevskog otvorenog centra. Njen fokus su pitanja vezana za kršenja i zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba i žena u BiH. Zagovara unapređenje domaćeg zakonodavstva i politika u skladu s regionalnim i međunarodnim standardima ljudskih prava. Vladana je članica Evropske komisije za pravo seksualne orijentacije (European Commission on Sexual Orientation Law). Završila je studij prava na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu.

Kontakt: vladana@soc.ba

Autori_ce

Darko Pandurević (Sarajevo, 1991) od 2018. godine koordinator je programa u Sarajevskom otvorenom centru, gdje također vodi pravno savjetovanje za LGBTI osobe. U rad SOC-a uključen je od 2015. godine, prvo kao volonter na LGBTI programu, a onda kao projektni asistent na koordiniranju rada Inicijative za monitoring evropskih integracija u BiH. Fokus rada i interesa u SOC-u do sada su mu bila ljudska prava LGBTI osoba, pravno savjetovanje LGBTI osoba, sudjelovanje na istraživanju i izmjeni postojećih propisa te edukativnim aktivnostima o pravima LGBTI osoba. Završio je Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu gdje je trenutno i na master studiju.

Kontakt: darko@soc.ba

Liam Isić (Bihać, 1996) volontirao je u Sarajevskom otvorenom centru od 2016. godine, a od 2018. je angažovan kao projektni asistent. Bavi se aktivnostima vezanim za ljudska prava LGBTI osoba, radi s LGBTI osobama, a posebno je fokusiran na rad sa trans* zajednicom u Bosni i Hercegovini. Završio je međunarodno pravo na Američkom univerzitetu u BiH, a trenutno završava studije na Europskom regionalnom Master studiju demokratije i ljudskih prava.

Kontakt: liam@soc.ba

Jozo Blažević (Zenica, 1986) koordinator je programa u Sarajevskom otvorenom centru, gdje radi na obuci i senzibilizaciji policijskih službenica_ka, te predstavnica_ka pravosuđa, na pitanjima diskriminacije i krivičnih djela počinjenih iz mržnje prema LGBTI osobama, ali i drugim marginaliziranim društvenim grupama u BiH. Radio je na uspostavljanju lokalne mreže podrške LGBTI osobama u Kantonu Sarajevo, koja uključuje predstavnice_ke pravosuđa, ali i institucija socijalne i zdravstvene zaštite.

Kontakt: jozo@soc.ba

Lejla Huremović (Vlasenica, 1987) koordinatorica je programa u Sarajevskom otvorenom centru. Bavi se analizom medijskog izvještavanja o LGBTI temama, organizacijom medijskih kampanja, kao i javnim/uličnim akcijama i performansima, te radom na osnaživanju LGBTI osoba i zajednice u BiH. Lejla je završila studij odnosa s javnošću na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, gdje trenutno piše master tezu na Odsjeku za komunikologiju.

Kontakt: lejla@soc.ba

Amina Dizdar (Sarajevo, 1992) diplomirala je na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2018. godine. Pridružila se timu Sarajevskog otvorenog centra kao volonterka u martu iste godine, i to na programu Ljudska prava LGBTI osoba. Trenutno radi kao programska asistentkinja na pitanjima EU integracija.

Kontakt: amina@soc.ba

Delila Hasanbegović (Sarajevo, 1991) koordinatorica je programa u Sarajevskom otvorenom centru. Bavi se zagovaranjem za adekvatan pristup trans osoba zdravstvenoj zaštiti u Bosni i Hercegovini, te koordiniranjem aktivnosti edukacije i senzibilizacije medicinskih stručnjaka_inja i zdravstvenih radnika_ca o ljudskim pravima i potrebama trans osoba u procesu tranzicije. Također, koordinira zagovaranje za ravnopravnost spolova u području radnih odnosa i na tržištu rada, kao i za biomedicinski potpomognutu oplodnju u BiH. Diplomirala je pravo, a trenutno završava master studij prava na Univerzitetu u Sarajevu.

Kontakt: delila@soc.ba